

בחברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה

הכינוס הארצי הט"ו לידיעת הארץ

”מבואות ים”

תל־אביב—יפו, חול־המועד סוכות תש”ך

הכינוס הט"ו לידיעת הארץ נערך בתל־אביב—יפו, בימים א'—ד' של חול־המועד סוכות תש”ך, בחסותו של ראש עיריית תל־אביב, לכבוד יובלה של העיר.

ה מ ו ש ב ה ר א ש ו ן (ט"ז בתשרי — 18.10.59)

במעמד של שרים, חברי כנסת, אישי ציבור, ארכיאולוגים וחברי החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה מכל קצות הארץ פתח פרופ' ב. מזר נשיא האוניברסיטה וי"ר החברה, בשעה 8.30 בערב את הכינוס ב"היכל התרבות". המשתתפים כיבדו בקימה את זכרם של נאמני החברה שהלכו לעולמם מאז הכינוס הקודם והם: פרופ' ל"א מאיר, נשיא החברה, מר ישראל רוקח, מר אריה שנקר, פרופ' ש. בודנהיימר, מר אורי בן־חורין וד"ר נתן שלם, זכרונם לברכה. לאחר מכן הוקראה ברכתו של נשיא המדינה:

”זו הפעם הראשונה, שאני אנוס, לצערי, להעדר מכינוס לידיעת ארץ־ישראל לרגל ביקורי בבורמה בימים אלה.

שמהתי במיוחד על החלטתכם לקיים את הכינוס הט"ו לכבוד יובלה של העיר העברית הראשונה תל־אביב, ולהקדישו לנושא ”מבואות־ים”, ובעיקר הנני מביע את קורת־רוחי על העובדה, שהחלק הגדול של ההרצאות בו יוקדש לתולדותיה של יפו מראשיתה ועד ימינו.

בימים האחרונים היתה לי ההזדמנות לסקור מקרוב את הישגי החברה בשנה זאת בחפירותיה השונות והתרשמתי מאוד מביקורי בחפירות רמת־רחל ותל־קסילה, שבהן נחשפו שרידים יקרים וחשובים של עברנו הגדול. אני מאחל לכינוס הצלחה בדיוניו ובסיריו”.

(—) י צ ח ק ב ן - צ ב י

פרופ' מזר התעכב בקצרה על פעולותיה של החברה בשנה האחרונה ועל המשימות העומדות בפניה. מר ז. ארן, שר החינוך והתרבות הביא את ברכת הממשלה לכינוס ואלה דבריו:

ה”ממעמקים קראתיך” של העם היהודי בגלותו הארוכה היה מלווה יקוד ליצירת תיות, יקוד לממלכתיות ויקוד לארציות, שהתלקח בעצמה גדולה עם הקמת מדינת ישראל. היקוד לארציות נתגלה לא רק בלימוד ידיעת הארץ, אלא גם בחשיפת הממשות בעברם של עם ישראל וארצו. להתמכרות לארציות נודעת חשיבות מרובה

לא רק לטיפוח המדע הישראלי, אלא גם להרמת קרנה של ישראל בעמים, שכן כל תגלית ארכיאולוגית בארץ התנ”ך זוכה להד בין־לאומי רחב. — במיוחד ראויה החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה לברכה על פעולותיה בתחומי החינוך והתרבות של הדור הצעיר בישראל, שהרי בחיי עם השרשים השלוחים אל העבר הם המצמיחים את פירות העתיד.

לימאות העברית היסטוריה ארוכה, ואף ישראל החדשה חותרת במרץ ובתנופה להבטחת מעמד ראוי לה כמדינה ימית. הצי הישראלי מתפתח בקצב מהיר, ואניותיו, הנושאות את דגל ישראל, מפלסות לעצמן נתיבים בימים ובאוקיינוסים. וברוך טעמכם, שהעמדתם כינוס זה לידיעת הארץ בסימן ”מבואות הים”. כבר אמרו חז”ל: ”כל שכנגד ארץ־ישראל הרי הוא כארץ־ישראל, שנאמר וַגְּבוּל הַיָּם — והיה לכם הים הגדול”.

עם איחולי הממשלה לכם, חברי הכינוס, שתהא עבודתכם פוריה, הנני להביע בשמה הוקרת אמת לראשי החברה לחקירת ארץ־ישראל ולחבריה על עבודתם והתמדתם.”

מר משה קול בירך בשם הנהלת הסוכנות היהודית:

”הנני מביא לכינוס הארצי השנתי החמישה־עשר לידיעת הארץ את ברכתה הלבבית והנאמנה של הנהלת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית. שולחי מעריכים מאוד את פעולת החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה ונותנים ביטוי לאהדה זו לא רק בברכות, אלא גם בעידוד ממשי. נוסף לכך משמש ”מוסד ביאליק” שלנו שותף בהוצאת חלק מפרסומי החברה. מאז הוענקו לי הכבוד והעונג הרוחני להשתתף במוסדות החברה, שקדתי כמיטב יכולתי להביא לידיעתם ותשומת־לבם של המוסדות העליונים של ההסתדרות הציונית את שתי הפעולות של חברתנו: א) הרחבת הקר קדמוניות ארצנו, עליידי עריכת חפירות ארכיאולוגיות מרובות ככל האפשר; ב) קירוב לב העם לידיעת ארץ־ישראל והפיכת הארכיאולוגיה של ארצנו לקניין הציבור הרחב, ובעיקר הדור הצעיר. — עד כינון עצמאותנו לא עשינו רבות לגילוי צפונות ארצנו. חפרנו מעט, והזרימ, ששלטו כאן, לא היו מעוניינים בהרחבת החפירות הארכיאולוגיות. עכשיו ניתנת לנו האפשרות להרחיב את ממדיה ואפקיה של חקירת ארצנו, ואף להבטיח, שמה שיימצא כאן, באדמתנו, יישאר שלנו ולא ינדוד למוזיאונים של עמים אחרים בחוץ־לארץ. האפשרויות להרחבת תחומיה של חקירת ארץ־ישראל הן כמעט בלתי מוגבלות. דור המלומדים הוותיק שוקד במסירות על העמדת דור צעיר של חוקרים, ואין המורים מתקנאים בתלמידיהם. אדרבא, האוניברסיטה העברית וראשי החברה לחקירת ארץ־ישראל פעלו רבות בשטח זה דווקא. לעינינו גדל דור־חוקרים צעיר, הרוצה לא רק ללמוד את התנ”ך, המשנה והתלמוד וכל מקור אחר, שממנו אפשר לשאוב ידיעות על ארץ־ישראל, אלא גם להרחיב ולהעמיק את ידיעותיו בדרך ההמחשה, שהיא דרכה של הארכיאולוגיה. — בעבר חקרו חכמי ישראל את התנ”ך ושאר יצירות ישראל מתוך תלישות מהארץ, ואילו עכשיו ניתן לנו לבסס מחקר זה על מגע בלתי־אמצעי עמה עליידי חפירות

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

בשכבות האדמה וגילוי ערים ומבצרים, בניינים ומקדשים, אלילים ומזבחות, כלים וחרסים. לא רק התנ"ך, המשנה והתלמוד החלו לחיות יותר בלבבות ובמחשבות של העם, אלא אף יוסף פלאוויס קיבל ביסוס ואישור נפלא בסקר הראשון הרחב, שקיימה החברה במצדה.

מתוך ידיעה מקרוב רשאי אני לציין, שמועטות הן החברות או האגודות בישראל, המקיימות את פעולתן המסועפת והחשובה ברוח של התנדבות והתמסרות. בדומה לחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה. לעומת זה יש להטעים, לצערנו, שעד היום לא זכתה החברה לעזרה מספקת מצד ממשלת ישראל וההסתדרות הציונית לשם הרחבת מסגרת פעולותיה.

הגיעה השעה, שמורי בתי-הספר התיכוניים יתנו יותר את דעתם לקירוב לב תלמידיהם לתגליות הארכיאולוגיות. יודע אני עשרות מקומות-חינוך של עליית-הנוער, המקיימים חוגים לארכיאולוגיה והחוקרים את סביבתם הקרובה. מן הראוי הוא, שהמחלקות לחינוך ולתרבות בגולה של הסוכנות היהודית תפצנה את הידע הארכיאולוגי בקרב הנוער היהודי בתפוצות. דרכים רבות מוליכות לארץ-ישראל; ואהבת הארץ, תוך לימודה וידיעתה, עשויה וצריכה להיות אחת מהן.

ראש המטה הכללי. ר/אלוף ה. לסקוב, הביא את ברכת זה"ל:

"חיפשתי עניין משותף, ולו גם במידה כלשהי, לארכיאולוג ולאיש-הצבא, ונדמה לי שמצאתי: לפחות חלק מהריסות-העבר, הנחקרים עליידי ארכיאולוגים, הוא תוצאת פעולותיהם של אנשי-צבא. לצה"ל אין ידיעת הארץ נושא עיוני, אלא משהו מוחשי מאוד — דרך להכרת הארץ. רק מי שמכיר ארץ זו מקרוב — אוהב אותה. עצם ההכרה, שכאן או שם לחמו אבותינו, מגבירה את הרגשת הבטחון וממלאה את חיינו תוכן עמוק. חייל, שנהירים לו שביליה של הארץ והמתהלך בהם כבן-בית, ייטיב להילחם מתייל התלוש מן הקרקע. הנוף המוכר הוא בעל-בריתו של הלוחם. ברכותי לכם על מחקריכם ושאו תודה מצבא ההגנה לישראל על התורה שהנכם מקנים לו".

מר חיים לבנון, ראש העירייה, היה אחרון המברכים והדגיש בדבריו את הערך של הכינוס הזה הנערך בתל-אביב לציון יובלה. לדבריו, חשים בני העיר תל-אביב מעין רגש נחיתות בארץ מלאה עתיקות — והם כה צעירים. "רצינו לחפש יחוס, וחוקרי עתיקות ארץ-ישראל עזרו לנו ומצאו, שאיננו עיר כה צעירה. אנו שמחים שהחוקרים גילו כי צפון-העיר עתיקה יותר מדרומה ואין צורך לשנות את שמו של הירקון לרקון, ואילו תל-אביב אינה סתם טעות מספר יחזקאל".

מר יוסף אבירם, מזכיר-הכבוד של החברה, עמד על הישגיה של החברה בתחום פעולותיה השונות והמגוונות, כגון חפירות, פרסומים והפצת ידיעת הארץ בציבור הרחב. כן פרש לפני הנוכחים את תכניותיה של החברה לעתיד.

בתום פרשת הברכות הרצה פרופ' ב. מזר את הרצאת־הפתיחה על פלשתיים וישראלים באיזור הירקון.

היאחותם והתנחלותם של הפלשתים בחוף הדרומי של ארץ־ישראל בכלל, ובאיזור של יפו והירקון בפרט, היא אחת הפרשות המעורפלות בתולדות הארץ, שעליה נש־תמרו ידיעות ורמזים מועטים בלבד במקרא ובתעודות מצריות. מאורע זה התרחש במאה ה־ב—בלשון הארכיאולוגים: בתחילת תקופת הברזל—ומקורו בתנודה הכבירה של “גויי הים”, שהביאה לשיבוש המערכות בחבל ים התיכון, לחורבן ממלכת החתים באנאטוליה וצפון־סוריה ולהחלשת הקיסרות המצרית, ששלטונה היה פרוש במשך שלוש מאות שנה גם על ארץ־כנען. באותו פרק־זמן חלו התנחלותם של שבטי ישראל באזורים נרחבים של כנען, ובמיוחד בחבל ההר, וכן התפשטותם מערבה לקראת העמקים והחוף. מסתבר, שהפלשתים ועממים אחרים מקבוצת “גויי הים” הגיעו תחילה לחופי הארץ כשודדיים וכחיילים שכירים בצבא מצרים, אך במרוצת־הזמן עלה בידיהם להשתלט על מרכזי השלטון המצרי והנמלים החשובים, כגון עזה, אשקלון, אשדוד, יפו ודאר, ולהכניע את הכנענים, שישבו בחוף.

ממרכזהם בחוף פשטו הפלשתים מערבה לחבלי הארץ המיושבים על־ידי שבטי ישראל ובכוח־מחץ הצליחו לכבוש את החלק המכריע של ארץ־ישראל המערבית ולהטיל את מרותם על היישובים הכנעניים והישראליים כאחד. במחצית השנייה של המאה ה־א הגיעה הקונפדרציה הפלשתית לשיא־עצמתה, ואף המלוכה הישראלית הצעירה בימיו של שאול לא עצרה כוח להתמודד עמה.

מתוך המקורות המקראיים והתעודות המצריות למדים אנו על ארגונם הצבאי אריסטוקראטי המשוכלל של הפלשתים ועל הטכניקה הצבאית המעולה שלהם, שנתנו להם יתרון רב על עמי כנען. כן מעידים ממצאי החפירות בארץ, ובמיוחד אלה מתל־קסילה, על תרבותם החמרית של הפלשתים. בעקבות החפירות במקום זה נתגלתה תמונה בהירה של עיר מבוצרת על שפת הירקון, שנוסדה על־ידי הפלשתים ושימשה להם נמל פנימי ומרכז אדמיניסטרטיבי. בתל־קסילה ניתן להבחין בין שלוש תקופות שונות בימי השלטון הפלשתי בו ולקבוע, שבתקופה השלישית, היא השכבה X בתל זה, הגיעה העיר לפריחה כלכלית, והיא פיתחה קשרי־מסחר הדוקים בדרך־הים. במיוחד עם מצרים. כאן נתגלתה גם עדות על התהליך ההיסטורי, שבא על ביטויו במקורות המקרא, של טמיעת הפלשתים במרוצת־הזמן באוכלוסייה המקומית המשוע־בדת. הפלשתים סיגלו לעצמם במידה גוברת והולכת לא רק את הלשון והדת של תושבי הארץ הוותיקים, אלא גם את תרבותם ההמרית. תופעה זו ניכרת בעיקר בקיראמיקה הפלשתית, שהגיעה לכלל התנוונות בשלב האחרון של השלטון הפלשתי. במיוחד ראויה לתשומת־לב העובדה, שלפי ממצאי החפירות בתל־קסילה חרבה העיר הפלשתית חורבן גמור בידי דויד, ובמקומה נבנתה עיר־פרוזת ישראלית חדשה. מסתבר, שבאותו פרק־זמן חרבה גם עיר־המבצר החשובה גת־רימון (היום תל־ג'רישה) שבשפך ואדי מצרארה לירקון, שאף היא היתה מושבה ישראלית ונהפכה בימי הממלכה המאוחדת לעיר לוויים, כלומר למרכז האדמיניסטרטיבי והדתי של

בהכרזה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

אזור ואדי מצרארה, שצורף למחוז דן. ולא מן הנמנע הוא, שתיאור הגבול של נחלת דן ביהושע יט מתייחס לתקופת הממלכה המאוחדת, וביתר דיוק לימי שלמה. גם בתל־קסילה חל שינוי בחיי העיר בימיו של שלמה: היא הוקפה חומת־סוגרים והוקם בה בניין אדמיניסטרטיבי גדול, ונראה הדבר, שנעשתה לנמל פנימי של ממלכת ישראל ומרכז־שלטון שלה באזור הירקון. עם פלישתו של פרעה שישק, בשנה החמישית לדתבעם, הקיץ הקץ על היישובים הישראלים באזור הירקון. גת־רימון חרבה כליל, ואילו תל־קסילה חרבה, אבל נבנתה מחדש. כנראה, בימי השושלת של בית־עמרי. מממצאי החפירות בתל־קסילה יש להסיק, שמקום זה הוסיף לשמש עיר־נמל ישראלית עד המסע הצבאי של תגלת פלאסר הג' לארץ־ישראל בשנת 732 לפסה"ג; ויש להניח, שבמשך כל התקופה הזאת סימן הירקון את הגבול בין ממלכת ישראל לבין פלשת. אמנם גם בדורות המאוחרים יותר לא נפסק היישוב בחבל־ארץ זה; ואף בימי שיבת־ציון כשבתל־קסילה הוקמה מצודה פרסית, היתה אוכלוסיית המקום ישראלית בעיקרה, ואילו האזור של ואדי מצרארה נכלל בפחות יהודה.

ההרצאה האחרונה במושב זה היתה של פרופ' ד. עמירן על הערים הגדולות בישראל.

התפתחותן של הערים הראשיות בישראל מבליטה בבהירות את השפעתם של הגורמים הגיאוגרפיים־כלכליים. במשך תקופה ממושכת היו ערי־ההר הערים החשובות בארץ, ועוד בשנת 1870 היו חמש הערים הגדולות ביותר בארץ, לפי סדרן זה: ירושלים, עזה, שכם, חברון, עכו. עדיפות יחסית זאת נגרמה על־ידי העובה במישור החוף, שנהפך במידה רבה לאיזור של ביצות, וכן על־ידי מצבה הכלכלי הירוד של הארץ בכלל, ששיתק בהרבה את פעולתם של הנמלים. גורמים אלה הביאו להעתקת דרכי־המסחר הראשיות אל פנים הארץ ולריכוז המסחר בערי־השלטון המחוזיות, כירושלים, שכם וכיו"ב. ההתפתחות הכלכלית החדשה של ארץ־ישראל והחייאת קשריה הבין־לאומיים הביאו לעלייתן המהירה של ערי־החוף, בלא לקדם במידה מקבילה את ערי־ההר.

מעניינת היא ההשוואה בין תל־אביב וחיפה. מבחינה היסטורית אין ספק בדבר, שהגרעין היפואי של תל־אביב — יפו, כעיר וכנמל, קדם בהרבה לחיפה, ורק בסוף המאה הקודמת זכתה חיפה לתפוס את המקום הראשון כעיר המפרץ במקום עכו. עם זאת רואים אנו, שבראשית תקופת המנדט העדיפו התעשייה והמסחר הגדול את חיפה על תל־אביב. כאן הוקמו מפעלים בסיסיים ובתי־חרושת גדולים, כגון: תחנת הכוח הראשונה, בתי הזיקוק, "נשר", "שמן", "זולקן". הנמל וקשריו הטובים ביים וביבשה עם אזורים סמוכים בכל המזרח הקרוב תרמו את חלקם להתפתחות זאת. — לעומת זה התפתחו באותה תקופה בתל־אביב בעיקר מפעלים בינוניים וקטנים יותר. היום עדים אנו למפנה לטובת תל־אביב. הדבר בא על ביטויו הן במספר האוכלוסים — 600.000, בקירוב, באגד הערים של תל־אביב, לעומת כ־230.000 בזה של חיפה — והן במספר המועסקים במפעלים התעשייתיים, שהוא גדול בתל־אביב כמעט פי שלושה

מאשר בחיפה. תופעה זו היא פרי התמורה, שחלה בשטח־ההשפעה הערפיים של שתי הערים. הפסקת יחסי המסחר עם הארצות השכנות מאז קום המדינה שללה מחיפה את העורף הכלכלי הבינוני וביטלה את עדיפותה היחסית על תל־אביב בעניין זה. כנגד זה נהנית תל־אביב ממעמדה המרכזי, כצומת־התחבורה הראשי של מדינת ישראל.

המושב השני (י"ז בתשרי — 19.10.59)

המושב השני נפתח בשעה 8.15 בבוקר באולם ”אוהל שם” בהרצאתו של פרופ' מ. שטקליס על האדם הקדמון באגן הים־התיכון. כיו"ר המושב שימש ד"ר א. להמן.

מתוך 106 שלדים של האדם הפאליאוליתי, שנחשפו באתרים פריהיסטוריים באי־רופה, אסיה ואפריקה, נמצאו 31% באגן הים־התיכון (בדרום איטליה, גיברלטר וארץ־ישראל). 25% מהם נתגלו במערות בארץ־ישראל. מכאן יש להסיק, שאזור זה היה מרכז חשוב של הציביליזציה, שהשתרשה באגן הים־התיכון בתקופת האבן התיכונה.

האדם הקדמון הארצישראלי כשלעצמו הוא טיפוס מעניין, שמוצאו לוטה בערפל ותרבותו החמרית שונה בתכלית מזו של האדם הפאליאוליתי באירופה. בטיפוס הארצישראלי נתגלו 14% מתכונותיו הפרימיטיביות של האדם הניאנדרטאלי. לעומת 28% מאלו של האדם הנבון, ועל סמך זה קבעו מדענים, שהאדם הארצישראלי הוא טיפוס מעבר בין שני הנ"ל. והיו שראו בו צאצא־תערובת שלהם. מן האפשר הוא שהאדם הארצישראלי הוא ענף של האדם הניאנדרטאלי, שהתפתח מאוד, בהתאם לתנאים ששררו במזרח הקרוב. — התרבות החמרית, המלווה את האדם הפאליאוליתי. עשירה בהישגים טכנולוגיים רבים; מכאן שרמתו השכלית היתה גבוהה. — בין שרידי השל־דים מן התקופה הפאליאוליתית העליונה, שנמצאו באגן הים התיכון, ראויים לתשומת לב מיוחדת שני טיפוסים אנושיים: האחד בעל תכונות כושיות (הגזע הגרומלדי), ואילו השני הוא מקדימו של האדם הלבן (הגזע קרו־מניון). צאצאיהם התיישבו בתקופה מאוחרת — במיסוליתיקון — לאורך חופה הצפוני של אפריקה.

במערות ארץ־ישראל נמצאו שברי גולגולת של האדם הנבון, שהוא, כנראה, צאצא של האדם הקדמון הארצישראלי. — בארץ־ישראל נתגלו שלדי־אדם רבים מן התקופה המיסוליתית. יש קרבה גדולה ביניהם לבין שלדי הגזע הים תיכוני הקדום. על מבנהו הגופני של האדם הניאוליתני באזורנו יש בידניו ידיעות מועטות בלבד, אך יש להניח, שהוא נמנה עם הגזע הים־תיכוני הקדום, שהיה היטרוגני ומעורב. צאצאי האדם הקדמון הארצישראלי גילו את המתכת ואת הכתב ויצרו ערכים רוחניים וחברתיים. הם נמנים עם מניחי־יסודותיה של הציביליזציה, ששינתה את פני העולם כולו.

בחדרה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה

המרצה השני היה מר ז'אן פרו על מערת גלוסקמאות כלקוליתית באזור.

המערה המלאכותית באזור, שנחפרה עלידי מחלקת העתיקות, היא מטיפוס מערות קברים, שנתגלו בחדרה ובבני־ברק. היא מכילה כ־30 גלוסקמאות מקיראמיקה, שכ־15 מהן כבר שוחזרו. גלוסקמאות אלו, שהעצמות הושמו לתוכן לאחר התייבשות הגופות, מופיעות לעתים קרובות בצורת בית־מגורים, והן מחקות אותו בפרטי־פרטים. לכמה מהן צורת חיות, ואילו לאחרות — צורת כד; בכלן מופיעים מעל לפתח פנים של אדם, שלעתים מגיעים רק עד לאף, הכדים, שנמצאו יחד עם הגלוסקמאות, דומים מאוד לאלה שנתגלו בבאר־שבע. עלייסוד זה אפשר לייחס קברים אלה לתרבות העסולית, שפרחה בשנים 3500—3200 לפסה"נ. לגלוסקמאות מאזור נודעת חשיבות מיוחדת, שכן באמצעותן יכולים אנו להכיר את הארכיטקטורה, האמנות ומנהגי הקבורה של התקופה הנ"ל.

המרצה השלישי היה ד"ר י. קפלן על החפירות בתל־אביב — יפו. בפתיחת דבריו ציין המרצה את מציאותם של שני אזורים התיישבות קדומה בעיר, שהם נמלה הטבעי של יפו ואזור הירקון; ובעוד שתולדותיה של יפו נלמדו עד תחילת החפירות השיטתיות מתוך קטעי הספרות העתיקה, ששרדו עד ימינו, הרי נשאבו ידיעותינו על עברו של אזור בקעת הירקון בעיקר מתוך החפירות הארכיאולוגיות. לאחר מכן סקר את החפירות, שנערכו בשלושים אתרים בעיר, שבהן נחשפו: א) שרידי ההתיישבות הקדומה ביותר במקום מן האלף החמישי והאלף הרביעי לפסה"נ; ב) שרידי השכבות החמישית והרביעית של מצודת יפו מן המאה ה־ג לפסה"נ. א) שרידי היישובים הקדומים נתגלו ברחוב הבשן, ברחוב ז'בוטינסקי וגבעת בית־המטבחיים. ברחוב הבשן נמצאו שרידי יישוב של ציידים מתקופת האבן החדשה, שהוא בן־זמנו של השלב הידוע כ"רמוכי", ששרידיו נחשפו קודם לכן בשער־הגולן. כאן נמצאו כלי־חרס וכלי־אבן. לציון מיוחד ראוי ריכוז־האבנים, שעליו נמצאו שרידי פולחן — עצמות־בהמה חרוכות, ולידן פסל של אלילת־הפריון עשוי טין. כן נמצאו שברי פסלים מאבן־כורכר. על־גבי השכבה מתקופת האבן החדשה נתגלתה כאן שכבה שנייה מן העידן הקדום של תקופת האבן, עידן בלתי־ידוע לפני כן בארץ. הוא הוגדר כשלב של "ואדי־רבה" — על שם יובלו של הירקון, שעל גדותיו נתגלה יישוב גדול מפרק־זמן זה. — ברחוב ז'בוטינסקי נתגלו שרידי יישוב מתקופת הנחושת־האבן, שהיא מקבילה לתקופת השכבה ה־1 בתלילאת ע'סול. כאן נמצא בפעם הראשונה בשלמותו הכלי הבלתי־סימטרי, שכונה בפי המרצה בשם "מחבצה". צורתו היא חיקוי לנאד־העור, המשמש עד היום לחביצת חמאה. — בגבעת בית המטבחיים נחשפו שרידי יישוב מתקופת הנחושת־האבן, שהיא מקבילה לתקופת השכבה ה־111 בתלילאת ע'סול. במקום זה נתגלתה בשנת 1950 — זו הפעם הראשונה בארץ־ישראל — מערת־מגורים גדולה, שנחצבה בסלע הכורכר; תקרתה נתמכת עלידי עמודים, שנחצבו מתוך הסלע. למערה זו היתה סמוכה חצר קטורה גדולה, שאליה היו קשורות

עלידי מהילות מטמורות ומערות־קברים. כמו כן נתגלו כאן מערות־קברים עם שברי גלוסקמאות־חרס, שבהן הוטמנו עצמות מתים.

ב) נסקרו במיוחד פרטי הגילויים בשכבות ההמישית והרביעית, שנחשפו בחלק המזרחי של מצודת יפו. מבנייה־השערים והומות־הכניסה בשתי השכבות חפפו אלה את אלו, ובשתי השכבות בלטו סימני הרס, שנגרם עלידי אש חזקה. סמוך לשער העיר של שכבת היישוב ההמישית, שהותקן מאבני־גזית, נתגלו כמה אבנים ממוזות־השער, שעליהן חרוטים בכתב החרטומים תארייו של רעמסס השני מלך מצרים. הודות לקריאה זו נתאפשרה קביעת התאריך המדויק של השכבה, שנהרסה, כנראה, בסוף ימיו של רעמסס השני. נוסף לכך נתברר מתוך ההתכים, שנערכו בחומות מלבנייה־הטין, שמפתח המצודה של שכבה זו מונח ישר על שרידים מן התקופה הכנענית התיכונה ב', ללא שכבות־ביניים, וכי לשם קביעת כניסה במקום נמוך כל כך נפרצו החומות העבות מלבנייה־הטין מן התקופה הכנענית התיכונה ב', שכבר היו אותה שעה עמוק מתחת לשרידים מאוחרים מהן. אף בשכבה הרביעית, שנהרסה, כנראה, בראשית המאה הי"ב עלידי גויי הים, נתגלו ממצאים חשובים. לציון מיוחד ראוי ציר הברונזה של כנף־השער השמאלית, שנחשף באתרו בתוך שכבת או־די־השריפה (משקלו 35 ק"ג), ובחלקו הפנימי הודקרו עדיין מסמרי־הברונזה, שהידקו אותו אל לוחות־העץ של השער.

אחרון במושב זה הרצה ד"ר מ. דותן על קברים מתקופת הברזל באזור.

במאי 1958, במסגרת החפירות של אגף העתיקות באזור נערכה בדיקה ראשונה של הגבעה, ששימשה בעיקר בית־קברות בתקופת הברזל הקדומה. בשטח של 30 מ"ר, בקירוב, נמצאו כ־30 קברים מראשית המאה הי"ב ועד למחצית השנייה של המאה הי' לפסה"נ. בקברים, שנשתמרו יחסית בשלמותם, אפשר לעקוב אחר שיטת קבורה, שכמעט לא חלו בה שינויים בפרק־הזמן הנזכר: הגופות הונחו מתוהות, כשהידיים מהודקות לגוף; הכיוון הוא, בדרך־כלל, מזרח־מערב; הראש מורם במקצת ופונה לצד מזרח, או שהוא נטוי לצד דרום. כמעט בכל קבר נמצאו חפצי־ליווי, בעיקר כלי־חרס, כלי אבן, כלי מתכת ותכשיטים מועטים. על־פירוב הונחו הכלים עלידי הראש וסמוך ליד הימנית; במקרים בודדים נמצאו כלי־חרס על־גבי השלדים. בכמה מקרים נמצאו טבעות ועגילים במקומם.

כלי־החרס הקדומים בשטח זה הם ממחזור הקיראמיקה הפלשתית, ודומים הם לכלים שנמצאו בשכבות 12—11 בתליקסילה הקרובה. בקברים מהמחצית השנייה של המאה הי"א ומהמאה הי' מצויים, עלידי כלי־החרס המקומיים, גם כלים רבים ממוצא קפריסאי. בין אלה יש לציון את הצפחות "המצוירות על לבן" ("White Painted"), פכיות מטיפוס "שחור על אדום" ("Black on Red") וכלים דו־גווניים ("Bichrome"). מתוך הכלים המקומיים, שנמצאו יחד עם כלי־יבוא אלה, יש להסיק, שראשית הופעתם של הכלים הקיפרו־פניקיים בארץ חלה, לכל המאוחר, בסוף המאה הי"א או בראשית המאה הי' לפסה"נ. מן המציאות האחרות יש להזכיר במיוחד מראה

בחברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה

עשויה ברונזה, שכדוגמתה נמצאה בחפירות אנקומי בקפריסין, וחמש חרפושיות, ששרדו מימי שלטונה של השושלת ה־19. כן נמצאו שלוש חותמות בצורת קונוס, ועליהן הרוטות חיות. חותמות אלו דומות לחותמות שנמצאו בשכבות 7—5 במגידו, בתל אברהוואם ובאנקומי. יש לייחס לימיו של דויד חלק ניכר של הממצא בשטח ד', והוא מתאים ביסודו לממצא בשכבה 9 בתל־קסילה. ממצא זה מעיד, שכבר בראשית המלוכה היו קיימים קשרי־מסחר מפותחים בין שפלת החוף ובין החוף הפיניקי וקפריסין.

נראה, שאזור — הידועה מן המקרא, רק לפי תרגום השבעים, כעיר בנהלת דן (יהושע טו, מה), ומתוך כתבתו של סנחריב כאחת מערי צידקא מלך אשקלון, שנכבשו על־ידי — היתה עיר פורחת גם בתקופת ההתנחלות ובתקופת הממלכה המאוחדת. העדר ממצא מסוף המאה ה' וראשית המאה ה' לפסה"נ נותן יסוד להשערה, שאזור חרבה, יחד עם ערים אחרות, על־ידי פרעה שישי, במסעו נגד ישראל בשנה החמישית למלך רחבעם.

ה מ ו ש ב ה ש ל י ש י (י"ב בתשרי — 19.10.59)

המושב השלישי נפתח בשעה 11 לפנה"צ ע"י היר"ר מר ש. ייבין בהרצאתה של הגב' רות עמירן על קשרי תרבות בין חופי כנען והארצות שמעבר לים.

העברת אלמנטים תרבותיים שונים מאזור לאזור פירושה, למעשה, קשרים מס־חריים בין־לאומיים. באלף השני לפני הספירה הנוצרית התפתחה ספנות־החוף ונהפכה לספנות בים הפתוח. בפני הספנים־הסוחרים נתגלו מרחבים רחוקים, ובהשפעת פעולותיהם נחשפו גם אפקים חדשים בפני היוצרים למיניהם בשטחי התרבות השונים. האגן המזרחי של הים התיכון הוא ערשו של המסחר הימי. השימוש בדרכיהם הביא כאן להילופי סחורות ומוצרים בין כל חופיו של חלק זה של הים הגדול.

המחקר הארכיאולוגי של אזורים אלה מקדיש תשומת־לב מרובה לבעיות המסחר הבינ־לאומי. חשיבות כרונולוגית־סינכרונולוגית מובהקת נודעת לכל כלי המתגלה מחוץ למולדתו; ואולם בהדגשת ערכו הכרונולוגי של הומר־היבוא אינה מתמצה משמעותו במלואה. השימוש בכלי־יבוא, היינו, בכלים שמחוץ למולדת, מעיד על מנהגי־חיים דומים באזורים השונים, או אפילו על מנהגי־פולחן דומים, במידה שהדברים אמורים בכלי־יבוא מעולם הפולחן. עובדות אלו מעידות, שקשרי המסחר, כלומר, תופעות היצוא והיבוא, הם יסוד לקשרי־הגומלין בין התרבויות מאז ומעולם. — כבר באלף השלישי נעשו נסיונות ראשונים, באמצעות ספנות־החוף, של העברת סחורות ומוצרים מצפון כנען למצרים ולהיפך. ממצאים בודדים מעידים על קשרי־מסחר בין מצרים וכתרים בימי־קדם. — בעזרת מפות ושקופיות נמחיש את ההתקדמות במסחר הבינ־לאומי, שחלה באזורים: כנען, קיפרוס, מיקני, כרתים ומצרים, שהגיעה לשיאה במאות ה'ד—ה'ג לפסה"נ. באשר לכנען — נקדיש תשומת־לב מיוחדת לא רק למוצרי־היבוא, שהגיעו לנמליה, אלא גם לתוצרת־היצוא שלה.

המרצה השני היה פרופ' פ. דלוגז משיקאגו על ספינות וספנות במזרח הקדמון.

בשתי הציביליזאציות הקדומות ביותר, במסופוטמיה ובמצרים, מלאה התחבורה על פני נהרות וימים, תפקיד נכבד בתחומי הכלכלה, הדת והאמנות. ידיעות על ספנות בימי קדם באות ממקורות ספרותיים, מתאורים חזותיים (ציור ותבליט, תבניות ופיסול) אך גילוייהם של כלי שיט ממשיים נדירים ביותר, כגון סירות השמש שנתגלו במצרים בשנת 1954. בשתי הארצות נודעו ספינות עוד בתקופה הפרהיסטורית: בארידו נתגלתה תבנית חומר של סירה ואילו במצרים נמצא תיאור של ספינה על כלי גרזאני (השווה גם הפיתוחים בידית השנהב מג'בל אל-עראק). בעוד שכלי השיט המסופוטמיים היו בעיקרם ספינות נהר ולא התאימו ביותר לשיט על פני הים, פותחו (לפחות מן האלף השלישי) באגן המזרחי של הים התיכון ובים האיגיאי ספינות כשרות לצרכי השיט הימי.

שלמה היה כנראה הראשון שהשיט ספינות מטיפוס ים-תיכוני בים האדום. (מלכים א ט, כו). ארבעה דורות אחריו בימי יהושפט נשברו אניות תרשיש בעציון גבר (מלכים א כב, מט). אף אם נפסקו פעולות הסחר הימי של מלכי יהודה, הרי הוכחה עדיפותן של האניות הים-תיכוניות. גם סנהריב מתפאר בבנין אניות “חיתיות” (כלומר מטיפוס ים-תיכוני) בנינוה ובתל-ברסיפ. אף אניות הקרב הראשונות הומצאו באגן הים התיכון. תאורים מצויינים של אניות אלה, שבראשן הותקן חוד מתכת לשם נגיחה, נשתמרו בתבליטי אשור.

אחרונה במושב זה הרצתה הגב' טרודה דותן על התרבות החמרית של הפלשתיים.

מצויות בדינו שתי עדויות ארכיאולוגיות חשובות להבהרת מוצאם ותרבותם של הפלשתים: האחת היא קבוצה של כלי-חרס מצוירים, ואילו השנייה — קבוצת ארונות-מתים דמויי-אדם עשויים מחרס.

תפוצתם הגיאוגראפית של כלי-החרס המצוירים ומציאותם הסטראטיגרפית מתאימים לידוע לנו על אזורי התיישבותם ועל תקופת הופעתם והשתלטותם של הפלשתים בארץ-ישראל, שהיא המחצית השנייה של המאה הי"ב והמאה הי"א לפסה"ג. מבחינה טיפולוגית משקפים כלים אלה את הרקע האיגיאי המקורי של הפלשתים, במתאר הכלים ובמיוחד במחזור הדגמים, השאול בעיקרו מן הקיראמיקה המיקינית, בתוספת אלמנטים חדשים: קיפרוסיים, מצריים וארץ-ישראליים, שנוספו להם בדרכי נדודיהם. — למנהג הקבורה בארונות-המתים האנתרופואידים וכן למחזור הממצאים המיוחד, המופיע יחד אתם, נודעת חשיבות מרובה. ידועים לנו קברים מטיפוס זה מלכיש, מבית-שאן ותל-אל-פארעה מהמאה הי"ב ומהמחצית הראשונה של המאה הי"א לפסה"ג. הממצאים בשני האתרים האחרונים משמשים הוכחות מספיקות לאישור ההנחה, שיש קשר בין צורת-קבורה זו לבין התיישבותם של הפלשתים בארץ-ישראל.

אפשר לייחס את הקבוצה הגדולה של ארונות־החרס דמוי־האדם, שנמצאה בבית־שאן, על־סמך הממצאים שהופיעו יחד אתם, לאמצע המאה הי"ב לפסה"ג. בממצא זה ניתן להבחין בהשפעות מצריות, איגיאיות וארץ־ישראליות. בעיקר בולט אפיו המצרי בכלי־החרס, ובמיוחד בקבוצת "אחורי־החנית" הדו־חודית, המהווה יסוד משור־תף לקברים אלה בארץ־ישראל ובמצרים. — ההשפעות האיגיאיות ניכרות בכלי־החרס, שהם היקוי מקומי לכלים מיקיניים, ובמיוחד בקערית פלשתית. אף ריקוע זהב סגלגל, שהיה צמוד לפיו של המת, מעיד על זיקה למנהגי־קבורה איגיאיים. — במכסי־הפנים של ארונות־החרס האנתרופואידיים בבית־שאן יש להבחין בשתי קבוצות: (א) מכסים, שעיצוב תווי־פניהם הוא ריאליסטי וקרוב בתפיסתו הכללית למכסים מטי־פוס זה, שנמצאו במצרים ובנוביה; (ב) מכסים, שהווי הפנים שלהם מסוגננים בפרימי־טיביות מרובה ומעוצבים בתמימות מוגזמת. הפנים הם תמיד מחוסרי־זקן. — לקבוצה זו אפייני הוא עיטור־ראם מיוחד, שאינו אלא העתק מדויק של קובע הנוצות, שנתייחד, בדרך כלל, לפלשתים בתיאור מלחמותיו של רעמסס השלישי עם גויי־הים. הפנים מחוסרי־הזקן, המעוצבים על מכסי ארונות־החרס, מתאימים לפני הפלשתים בתיאורים הנ"ל. זיהוי זה משמש יסוד להשערה, שהקברים האנתרופואידיים בבית־שאן הם של שכירים פלשתיים, שגויסו על־ידי רעמסס השלישי כחיל־מצב מיד לאחר שהיכה את גויי־הים והדפם מגבולות ארצו. עדות נוספת לייחוסם של קברים אלה לפלשתים מוצאים אנו בשני קברים מטיפוס זה בתל־אל־פארעה. הממצא, שנתגלה יחד עמם, כולל טיפוסי כלים אפייניים לקיראמיקה של תקופת הברזל הקדומה בארץ־ישראל, כלים פלשתיים אפייניים וכלים מתוצרת מקומית, המחקים במתארם כלים מצריים. האחרונים הם בחלקם מטיפוס נפוץ במצרים, ובחלקם — מעין אלה המצויים אך ורק בקברים אנתרופואידיים מהטיפוס הנדון. על־סמך ממצא זה אפשר לייחסם למחצית השנייה של המאה הי"ב ולמחצית הראשונה של המאה הי"א לפסה"ג. מכסי־הפנים של הארונות בתל־אל־פארעה שונים מאלה בבית־שאן: (א) בעיבוד הגס של תווי־הפנים, שמקורו בהעדר יכולת אמנותית, בהבדל מהסגנון הפרימיטיבי המכוון של ממצאי בית־שאן; (ב) בזקנים מטיפוס מצרי המופיעים עליהם; (ג) בהעדר עיטור־הראש המיוחד. אף־על־פי־כן מהווים הקיראמיקה הפלשתית, שנמצאה יחד אתם, וכן הדמיון הקרוב לקברים הפלשתיים האנתרופואידיים מבית־שאן הוכחה מכריעה לזיהויים כקברים פלשתיים. אנו מוצאים הקבלות מעניינות לקברים מטיפוס זה ולמחזור כלי־החרס, המורכב אף הוא מאותם טיפוסים מצריים, איגיאיים וארץ־ישראליים (בתחומי־הזמן שבין סוף המאה השלוש־עשרה לאמצע המאה העשירית) במצרים (באיזור־הדלתה) ובנוביה. לציון מיוחד בשטח זה ראויים תל־אלי־הודיה ונבשה (במצרים) ואינבה (בנוביה). — שיטת־קבורה זו בארונות־חרס דמוי־אדם בארץ־ישראל היא, כנראה, היקוי והתאמה של המנהג שהיה שכיח במצרים. ארונות־החרס דמוי־האדם, שעליהם דנו למעלה, גרועים בביצועם ושונים בכמה תכונות מאלה של האב־טיפוס המצרי. הקברים עם ארונות־החרס האנתרופואידיים, על הממצא המיוחד שלהם, מעידים על רקע תרבותי משותף, שהיה מבוסס בעיקרו על התרבות

המצרית, בתוספת יסודות איגיאיים וארץ־ישראליים ברורים. תרבות מעורבת זו אינה יצירתו של עם או שבט, שבא ישראל מארץ־מולדתו והביא עמו מסורת תרבותית אחידה, אלא תוצאה של השפעות שונות, שנקלטו על־ידי יוצריה בדרך נדודהים. נושאי תרבות מעורבת זו הם, כנראה, חיילים שכירים מגויי הים, ששירתו בחלקים שונים של הקיסרות המצרית. במצרים מספיקות ההוכחות שבידינו רק לזיהוי מנהג־הקבורה בארונות־החרס האנתרופואידיים והממצא המיוחד להם, כמנהג של זרים; אולם בארץ־ישראל יכולים אנו לזהות זרים אלה עם קבוצה אתנית מוגדרת — הפלשתים.

בשעות של אחר־הצהריים נערכו סורים בחפירות תל־קסילה, במוזיאון הארץ, בתערוכת הצור במוזיאון תל־אביב ובתערוכת היובל.

המושבה הרביעי נפתח בשעה 8.30 בערב באמפיטאטרון של תערוכת היובל, על־

ידי מר מרדכי נמיר, שר העבודה, בדברים הבאים:
 “הנני מרשה לעצמי להביא לבאי־הכינוס את ברכת משרד העבודה. אני יכול לציין בסיפוק את הקשר ההדוק, שמקיים משרדי עם החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה מאז הקמת המדינה, קשר של שותפות מתמידה בחפירות הארכיאולוגיות בארץ. משרד העבודה סיפק רבבות רבות של ימי עבודה לביצוע חפירות ארכיאולוגיות בכל רחבי הארץ, ואלפי פועלים, שעבדו במשך השנים בגילוי עתיקות, נושאים בלבם רגש גאווה על שותפות עם אנשי המדע במפעל גדול.

אם הגענו עד היום להישגים כה מרובים במחקר הארכיאולוגי הישראלי, ואם יש לנו כיום קהל כה גדול של מתעניינים וחובבים בתחום זה, הרי יש להודות על כך, בראש וראשונה, לחברה וראשיה, העושים את עבודתם באהבה ובמסירות ואינם חוסכים עמל מנפשם, להפיץ תורה בציבור הרחב, ובמיוחד בקרב המוני הנוער. כחבר מועצת החברה ניתנה לי ההזדמנות להכיל מקרוב את המתרחש בשטח הארכיאולוגיה הישראלית ואת פעולות החברה, תכניותיה והתמטיותיה. משרד העבודה יוסיף להושיט את מלוא עזרתו לעבודתה הברוכה של החברה ולמפעלה, ואני מאחל לכינוס הצלחה בעבודתו העיונית והמעשית, להגדיל חקר המולדת ולהאדיר”.

לאחר מכן מסר את רשות הדיבור למרצה הראשון במושב זה, מר ש. ייבין, על הנושא: האם היתה לישראל מדיניות ימית בתקופת המקרא? כבר בראשית ימי ההתנחלות התפשטו שבטי ישראל לעבר הים. איננו יודעים באיזו מידה הצליח שבט דן לתקוע טריו בין הפלשתים בדרום וסכל בצפון, אלא שבראשית המאה ה־“א לפסה”נ נושל מנחלתו, ורוב אנשיו עברו צפונה. אשר הצליח להיאחז מצפון לרכס הכרמל, על חוף הים ממש. לאחר מפלת סיסרא התחזק שבט זבולון, ואנשיו נהפכו ליורדי־ים מובהקים (בראשית, מט, יג; דברים לג, יח—ט). ואולם בכך לא נתגלמה מדיניות ימית מכוונת.

אמנם דויד השתלט על רצועת החוף, למן הירקון עד לגבולות צור, אולם ספק הוא, אם נקט במדיניות כלכלית־מסחרית בנוסף לחקלאות. שלמה, שקיים יחס־גומלין הדוקים עם הפניקים, ניהל מדיניות ימית מבוססת על קשר רצוף בין חוף אילת לבין ערי החוף הישראליות והפניקיות על שפת הים התיכון. המרצה סבור, שמסעו של שישק היה מכוון — בין השאר — להריסת דרך־המסחר מאילת אל חוף היס־התיכון, מתוך כוונה לאלץ את הפניקים להחזיר למצרים את המונופולין על סחר המעבר בדרום הים התיכון, שהיה בידיהם לפני המלוכה הישראלית ושעליה נלחמו פרעונים בימי הכיבוש הישראלי ובימי שלמה, בתקופת עמרי נקשר מחדש חוט־הסחר המשולש: יהודה—ישראל—צור. בימי בית יהוא נתקו הקשרים בין ישראל לבין צור ויהודה. מעתה ניסו הארמים להשתלט על חוף הים, וחלקו הצפוני של החוף הישראלי, וכן ערי עמק־עכו והכרמל המערבי, נתפסו בידי הפניקים. כבר במאה ה' לפסה"ג ניכרת השפעה פניקית בחוף, ואילו בתקופה הפרסית היה בידיהם כל החוף עד תחום אשדוד בדרום. בימי עזריהו מלך יהודה נתחדש סחר־המעבר באילת, ואף לאחר גלות שומרון לא נואשו מלכי יהודה משאיפתם לחדש את סחר־המעבר בין מפרץ אילת לבין גמלי הים התיכון.

ד"ר י. אהרונבי הרצה על נחלת דן:

על־יסוד התגליות הארכיאולוגיות החדשות נתאפשר זיהוין של כמה ערים בנחלת דן המקראית, באופן שניתן כיום לאתר את תחומי הנחלה ולעמוד על משמעותה, הגיאוגרפית־היסטורית. הדברים אמורים בזיהויה של עקרון בחרבת אל־מקנע, תמנה בתל אל־בטאשי ואלתקה בתל א־שלאף מצפון ליבנאל, יוצא, שכל אגן נחל שורק עד לסביבת החוף נכלל בנחלת־דן, שהייתה אזור רצוף של עמק החוף מנחל שורק עד לירקון, להוציא את יפו, שמולה עבר הגבול. חטיבות הערים שנזכרות באזור זה ידועות לנו גם ממקורות היצוניים, במיוחד מתיאור מסעו של סנחריב מלך אשור. במסע זה נזכרות תחילה אותן הערים בעורף של יפו, שהיו בימים ההם תחת שלטונה העליון של אשקלון, ולאחר מכן הערים של אגן נחל שורק, הוא תחום שלטונה של עקרון, שהיה כפוף באותו פרק־זמן לשלטונו העליון של חזקיהו מלך יהודה. תיאור נחלת דן הולם רק את התקופה, שבה היה נתון אזור זה לשלטון ישראלי.

אימתי קרה הדבר? תקופת ההתנחלות, שבה ניסה שבט דן להיאחו בחלק מאזור זה, אינה באה בחשבון. לפי כל העדויות, נעשה נסיון זה רק בסביבת צרעה ואשתאול, בחלק המזרחי של השפלה, ואין להעלות על הדעת שלטון ישראלי על ערי החוף בתקופה זו. פרופ' מזר מוכיח בחוברת הקודמת של "ידיעות", שלכך מתאימה רק תקופת הממלכה המאוחדת, כלומר ימי דויד או שלמה, שכן רק בה הוכו הפלשתים מכה ניצחת ונכבשו אזורים בחופה של ארץ־ישראל. כן הוכיחו החפירות בתל־קסילה, שהעיר הפלשתית במקום חרבה בראשית המאה העשירית, ואת מקומה תפסה עיר ישראלית חדשה. לעומת זה התחלק האזור בין יהודה לישראל לאחר התפלגות הממ־

לכה; ומתוך המצור של מלכי ישראל על גבתון, בגבול ממלכת עקרון, למדים אנו, שחבל עקרון השתחרר מן השלטון הישראלי.

לאור נתונים אלה אפשר להציע את התמונה הבאה: דויד כבש את חבל החוף, מנחל שורק צפונה, וסיפח גם את עקרון ובנותיה לתחום שלטונו הישיר. בתהליך ארגון הממלכה, לפי המסורת השבטית המקובלת, הוא חידש כאן את המושג של נחלת דן הקדומה, כפי שהחיה, כנראה, את שמעון בנגב (כפי שנרמז בדה"ד, לא), ואולי את ראובן בעבר הירדן מזרחה. כל אלה הם שבטים, שהתנחלותם נכשלה, למעשה, אך בעבר היו הם חברים מלאים במסגרת של י"ב השבטים. בפרק מאוחר יותר של שלטונו הושיב בחלק מערים אלו את הלוויים "לכל מלאכת ה' ולעבודת המלך". ארבע ערי הלוויים של דן נזכרות גם בתיאור של נחלת דן, ושתיים מהן, אלתקה וגת-דימון, קרובות לחוף. רק בית שמש הוצאה מנחלת דן ברשימת ערי הלוויים וצורפה ליהודה.

לעומת זה לא הסתפק שלמה בארגון השבטי, אלא ביסס את חלוקתו המחוזית על ארגון החבלים שנכבשו בימי דויד כמחוזות נפרדים, נוסף לחבלי השבטים המסורתיים (מל"א ד). מובן אפוא משום-מה אין "נחלת דן" של דויד מופיעה ברשימתו בשם השבט הגומינאלי, אלא בשמות של כמה מעריה הראשיות, כשאר אזורי החוף והעמק. אפשר שכבר בימים ההם הפסידה ישראל את השלטון הישיר על חבל עקרון, שאינו מיוצג בין ערים אלו.

נחלת דן משקפת אפוא מציאות היסטורית של חלק מימי דויד ושלמה, שבה נהפך חבל החוף, מנחל שורק עד לירקון, לאזור ישראלי, להוציא את יפו, שנשארה עצמאית. חלק מאזור זה אבד במהרה, אך קיימות עדויות, שמלכי יהודה וישראל ניצלו כל שעת-כושר להחזרת ערים אלו: מלכי ישראל צרו על גבתון; עוזיהו כבש את סביבות יבנה ובנה ערים באשדוד; וחזקיהו השתלט על עקרון ובנותיה, כפי שמעידים המקורות האשוריים.

אחרון המרצים במושב זה היה פרופ' י. ידין על ביצורי הח'יקסוס בארץ וחלק לקת ג'רישה.

חלקלקת הלבנים והעפר הכבוש, שנתגלתה על-ידי פרופ' א"ל סוקניק ז"ל בתל-ג'רישה, היא אחת החלקלקות המעניינות ביותר מתקופת הח'יקסוס, שנחשפו עד כה. עם זה משתלבת היא יפה במכלול טיפוסי החלקלקות והביצורים, שהם אפייניים לאותה תקופה. חקירתו של עניין זה מותנה בבירורן של הנקודות הבאות: א) הגדרת טיפוסי-המשנה של החלקלקות וקביעת היחס הכרונולוגי ביניהם; ב) מקורו של סוג-ביצורים זה; ג) קביעת המטרה, שלשמה נועד.

לפי הדעה המקובלת במחנה החוקרים, הותקנו החלקלקות בעקבות הופעת המרכבה, כגורם קרבי בתקופה זו, אך נראה הדבר, שהן קשורות באמצאת כלי-נשק ממש באותה תקופה, והוא: איל המצור. לביצורי הערים (פרט לתכניות השערים) אין כל זיקה להופעת המרכבה, שכן אין מסתערים במרכבות על ערים. לעומת-

זה הביא בהכרח איל-המצור, שעל הכנסתו לשימוש בתקופה זו יש בידינו תעודות מפורשות ממארי וממקומות אחרים, למהפכה בשיטות הבנייה של הביצורים. החלקלקות לסוגיהן השונים (עפר-כבוש, לבנים, אבנים) נועדו להגן על מדרונות התלים ובסיסי החומות בפני פעולתו המחצת וההרסנית של איל-המצור. איל-המצור הומצא, כנראה, בסוריה הצפונית, שבה וכן באנטוליה יש לחפש אף את מקורה של שיטת-הביצורים הנדונה, המהווה אחד הקווים האפייניים ביותר לערי הברונזה התיכונה בארץ. — הקפת מדרונות התלים בחלקלקות בתקופה זו גרמה לכך, שרבים מתל-הארץ שמרו עד היום על צורתם הטיפוסית בעלת המדרונות התלולים. הפסיר, שהוא בן-לוויה לחלקלקה, נועד אף הוא למנוע את ההתקרבות של האילים אל בסיסי החומות והחלקלקות.

המושב החמישי (י"ה בתשרי — 20.10.59)

המושב החמישי נפתח באולם "אוהל-שם", בשעה 8.15 בבוקר, בהרצאתו של ד"ר י. שטרן על חוף ישראל מת-לאביב צפונה. פרופ' ד. עמירן שימש יו"ר.

חופה של ישראל מגוון הוא במידה מרובה מבחינה מורפולוגית וכולל שני אבות-טיפוס ראשיים של עיצוב: א. החוף המשתרע מדרום לתל-אביב—יפו, שעוצב בעיקרו על-ידי תהליכי-צבירה; ב. החוף המתמשך מתל-אביב לצפון, שעיצובו העיקרי הוא תוצאה של פעולות האירוזיה המארינית. ההסבר הגנטי המקובל קובע, שהחוף הדרומי הוא חוף עולה, בעוד שהחוף הצפוני נמצא במצב של שקיעה; אך צורתם של כמה קטעי-חוף, בעיקר בחוף הדרומי, סותרת הנחה זו. כאלה הם חוף אשקלון והחוף הסמוך לשפך של נחל שורק, שעוצבו בעיקר על-ידי תהליכי גידוד דווקא.

החוף המשתרע מצפון לתל-אביב אינו אחיד בעיצובו. הסיבה לכך נעוצה בגורמים טקטוניים וליתולוגיים מקומיים. חוף זה נחלק באופן ברור ליחידות מספר, שהן שונות במידה ניכרת זו מזו; לכל אחת מהן אפייני הוא שפע הצורות הזעיר-מורפולוגיות, המיוחדות לה. לארכו של כל החוף התלול בולטות מאוד לעין תוצאות ההמסה, שלה יש לייחס תופעות רבות, שנוקפו עד כה על השבון הגידוד (צנירים, זיזים, מכתשות וכן קרסטיפיקציה מארינית מגוונת בשלל צורותיה). גורם מורפולוגי אחר, שנודעה לו חשיבות מרובה בעיצוב החוף התלול, הוא התקרמות פני מורדות הכורכר, בעקבות המליחות שבאוויר הסמוך לים.

תפקיד חשוב ביותר ממלאים באזור-החוף גם תהליכי-החשיפה היבשתיים. קיים מעין מירוץ של תחרות בין קצב-הנסיגה לאחור של חזית מדרון הכורכר התלול, הנגרמת על-ידי פעולות הרס שמקורן בים, לבין התחזרות תעלות-הניקוז הזעירות בתוך מדרון זה. כמה סימנים, בכללם העמקונים "התלויים", מעידים, שבימינו מהיר יותר קצב האירוזיה המארינית—וכתוצאה מכך קצב נסיגת מדרונות-הכורכר — מזה של פעולת תהליכי האירוזיה והחשיפה היבשתיים.

אזור החוף התלול פרוץ על-ידי עמקי כמה נהרות, ששפכיהם “דהויים”. עמקים אלה הם רחביידיים במידה כזו, שדרכם יכולים חולות-הים לחדור במידה ניכרת לפנים היבשה. אין כל פרופורציה בין ממדי העמקים לבין כמות המים, הזורמים כיום באפיקים. אפשר להסביר את רחבם של העמקים על-ידי ההנחה, שבתקופת הפלוביאלים בפליסטוקן היתה כמות-המים שבאפיקים גדולה הרבה יותר, וכי זרימה זו היתה נמרצת מזו של היום בשל התמוככות המפלס האירוזיבי של אותה תקופה.

שני בשורת המרצים במושב זה היה מר א. שחר על אגד הערים תל-אביב—יפו.

התפתחותו הגדולה של היישוב העירוני במישור החוף המרכזי גרמה לאי-התאמה ניכרת בין המשמעות המוניציפאלית של העיר תל-אביב—יפו לבין משמעותה הגיאוגרפית. בעצם כל האזור העירוני הנרחב, המשתרע על שטח של כ-130 קמ"ר—שבמרכזו העיר תל-אביב—יפו, ואילו בשוליו טבעת של יישובים עירוניים—אינו אלא עיר אחת גדולה מבחינה גיאוגרפית, שבין חלקיה השונים קיימים קשרי כלכלה, חברה ותרבות הדוקים ביותר. תופעה זו של התלכדות כמה יישובים עירוניים לשטח בנוי רצוף בעל אינטגרציה כלכלית מלאה מכונה “אגד ערים” (קווארביצה).

כיום קיימת רציפות פיזית של שטח בנוי, הכולל את הערים הבאות מסביב לתל-אביב—יפו: חולון ובת ים בדרום; גבעתיים, רמת גן ובני ברק במזרח. גוש מלוכד זה נוצר בתקופה שלאחר קום המדינה, עם ביטול ההגבלות המדיניות לרכישת קרקעות ועם גידולה המהיר של אוכלוסיית האזור. המשך התפתחותה של הבנייה בקצבה הנכחי במרחב תל-אביב עשויה ליצור בעתיד הקרוב קשר רצוף בין ערי האגד לבין היישובים ראשון-לציון בדרום; קריית-אוננו, גבעת-שמואל ופתח-תקווה במזרח; ורמת-השרון והרצליה בצפון.

מידת השילוב הכלכלי בין העיר המרכזית של האגד לבין היישובים העירוניים שמסביבה נקבעת בעיקר בהתאם לטיב קשרי-התחבורה ביניהם. למעלה מ-30% של אוכלוסי רמת-גן, גבעתיים, בני-ברק, חולון, בת-ים, אורי-יהודה, קרית אוננו, גבעת-שמואל ורמת-השרון נוסעים יום יום לעיר תל-אביב—יפו. מסקנות המחקר על מידת השילוב הכלכלי מחייבות להכליל בתחום האגד גם את היישובים: אור-יהודה, קרית אוננו, גבעת-שמואל ורמת-השרון, שכן משולבים הם לחלוטין בכלכלת האגד, אף-על-פי שאין עדיין רציפות פיזית של השטח הבנוי ביניהם לבין ערי יוף האגד.

האגד מנה בשנת 1958 625.000 נפש, בערך, המהווים כ-31% מאוכלוסיית מדינת ישראל. מספרם של תושבי העיר תל-אביב—יפו הגיע בשנה זו ל-385.000 נפש. בדיקת נתוני האוכלוסייה בשנים האחרונות מגלה, שמשקלה של אוכלוסיית תל-אביב—יפו הולך ופוחת בהון אוכלוסית האגד כולו: בשנת 1948 מנתה אוכלוסיית העיר תל-אביב—יפו כ-245.000 נפש, שהיוו 82,9% מכלל תושבי האגד, ואילו כיום ירד משקלה ל-61,8% בלבד. לפנינו תופעה ידועה בגיאוגרפיה העירונית של גידדת האוכלוסייה ממרכזו של אגד הערים לעבר שוליו.

בחברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה

המרצה השלישי היה ד"ר ש. אביצור על ניצולו של הירקון. במשך דורות ניצלו תושבי הסביבה את הירקון במישרין — לשתיה, להשקאה, ולייצור כוח מכני, ובעקיפין — כנתיב תהבורה וכמקור למזון ולהומר־גלם (זיפוף); ואילו בימינו, משעלתה האוכלוסייה באזור על חצי מיליון נפש — בטלה כמעט השיר בותו הכלכלית של הנהר. הדייג בו הוא היום בעיקר עניין של חובבות; הזיפוף אינו מובא עוד מקרקעיתו; וטחנותיו חדלו לפעול.

הירקון שימש מקדמת־דגא מעגן לספינות־ים, ויש להניח — גם לספנות פנימית לכל ארכו של הנהר עד שהוא נחסם על־ידי סכרי־טחנות. לשפך־הירקון הובאו עצים לבניין הבית הראשון והבית השני, והם הועלו, דרך אפיקי יובליו החרבים, לירושלים. לאחר מכן ועד לדורנו שימש מקלט לספינות־מפרש וסירות דוגה ומשא של יפן. — ניצול כוח המים בירקון, שהתחיל זמן קצר לאחר חורבן הבית השני, ונמשך ברציפות עד לראשית המאה, נועד למטרה אחת בלבד: לטחינת קמח. טחנות הירקון היו מפור־סמות כבר בימי קדם וזכו אף להיכנס להיסטוריה ("קרב הטחנות" ב־884). הלקוחות הגיעו לכאן לא רק מהסביבה הקרובה, אלא גם מכל היישובים הדרומיים של הארץ עד הרי הברון והנגב הצפוני. פעלו חמש קבוצות של טחנות (כ־40 זוגות ריהיים), שניצלו רק חלק מכמות המים, אבל את מלוא המפל (כ־15 מטר). בראשית המאה העשרים הותקנו טורבינות מודרניות באחת הטחנות, ואף שאבו בעזרתן את מ־הנהר לצרכי השקאה. עם קום המדינה נעשה מפעל זה — השריד היחיד מטחנות הירקון — למתקן־שאיבה בלבד. ב־1904 הציע כ. וילבוש להקים תחנות־כוח במקום. פ. רוטנברג קיבל זכיון לניצול מי הירקון למפעלי כוח והשקאה, אך לאחר חקירה נתברר, שקצב גידולה של האוכלוסייה בסביבה וכן התפתחותה הכלכלית אינם מצדיקים את הקמתו של מפעל, שיהא בכוחו לספק חלק קטן בלבד מהתצרוכת. עצמתן של תחנות־הכוח, המייצרות היום חשמל על גדות הירקון, עולה פי 200 על עצמתו של הנהר, ומאה גרם של דלק בשנייה עשויים לספק אותה כמות אנרגיה, שמסוגלים לתת שבעה מטרים מעוקבים של מים לשנייה, שהיא ספיקתו הטבעית של הירקון. — הירקון סיפק מי שתיה והשקאה לתושבי הסביבה, ועל גדותיו הוקמו מתקני שאיבה פשוטים לצרכי השקאתן של חלקות קטנות. בימי הכיבוש המצרי (1831—1839) הועלתה הצעה לסדר השקאה מרוכזת ממי הנהר, אלא שמהנדסיו של איברהים־פחה דחו אותה בטענה, שאין היא בת־ביצוע, הואיל והנהר הוא נמוך יותר מהים (!). ב־1891 קיבל יוסף נבון (בעל הזכיון למסילת־הברזל יפו—ירושלים) זכיון לניצול מי הירקון. היה בדעתו לספק מ־שתיה לירושלים ומ־השקאה לכל אזור הירקון, ואף להפרות את חולות ראשון־לציון, אלא שמחוסר 1000 לירות, שהיה צריך להפקידן כדמי ערבו, בוטל הזכיון. ב־1911 קיבל ב. יפה זכיון פנימי מוועד המושבה פתח־תקווה לספק לה מ־השקאה מהירקון, וב־1914 פתח בשאיבה (המפעל הועבר לאחר מכן לחברת־החשמל). ב־1934 התחילה שאיבת מי המעיינות של ראש העין לשם העברתם לירושלים. כן נערכו סמוך לזמן זה חקירות בעניין אספקת מי הירקון לתל־אביב. עד 1955 הושקו במ־הנהר 15.000 דונם. ב־19 לילוי 1955 נפתחה תקופה חדשה בניצול מי הנהר, עם

התקנת הקו הראשון, המזרחי, של מפעל הירקון-הנגב, שלוחה של מפעל ההשקאה הארצי בעתיד. צינור בטון באורך של 108 ק"מ עשוי להזרים את מחציתם של מי הנהר (כ־100 מיליון מ"ק לשנה). עכשיו עוסקים בהתקנת הקו המערבי, המיועד להעברת כמות דומה של מי הנהר יחד עם מי־ביוב מטהרים של הסביבה.

בכך חדל הירקון לשמש גורם מקומי בלבד. חלקם של שני "אפיקיו", המזרימים את מימיו דרומה, יהיה ניכר מאוד, והוא יתרום בעתיד יותר — באופן יחסי — מהירדן. לעומת זה תישאר באפיקו הטבעי כמות־מים מוגבלת, שתספיק למניעת זיהום, לשמירה על הנוף הטבעי וכן תשמש לצרכי גופש, בידור וספורט.

אחרון המרצים במושב זה היה מר י. כצנלסון על קווים מיוחדים באקלימה של תל־אביב — יפו.

אין להסיק מניסוח נושאה של הרצאה זו, שלאקלימה של תל־אביב יש תכונות מיוחדות במינה, שאין למצוא דוגמתן בשום מקום אחר בארץ. אמנם תהליך העיור (אורבניזציה), הבא — בין השאר — על ביטויו בהגדלת השטחים הבנויים והכבישים המכוסים אספלט, התרחש בתל־אביב בעשרות השנים האחרונות בקצב מהיר יותר ובממדים נרחבים יותר מאשר בכל מקום אחר בארץ, ואף חלו תמורות מסוימות באקלימה. כך, למשל, עלו בה במקצת הטמפרטורות וגדלו במידה ניכרת כמויות הגשם. האם גרם העיור בתל־אביב לריבוי הגשמים, בעקבות התגברות הקונוקציה מעל לשטחי הבטון והאספלט (גשמים קונוקטיביים)? בשנים האחרונות פקדו את תל־אביב שט־פונות רבים וחמורים מאלה של שנותיה הראשונות, ואין ספק בדבר, שסייעו לכך השטחים הרבים, שכוסו במרוצת־השנים בבטון המבנים, ברעפי־הגגות ובאספלט־הכבישים, שבהם בליעת מי־הגשמים היא אפסית, בעוד שבעבר ספגו החולות החשוך־פים והמגרשים הפנויים מים רבים. אך מעטה הקרקע אינו גורם יחיד בקביעת השכיחות והממדים של השטפונות. האם גדלו בשנים האחרונות עצמות הגשם?

תל־אביב רבתי עשירה בנתונים של מדידות אקלימיות, הן מחמת המספר הניכר של התחנות המטאורולוגיות בה והן הודות לתקופה הארוכה ביחס של שנות התצפיות. כבר במאה התשע־עשרה נערכו מדידות אקלימיות מטעם הקרן הבריטית לחקירת ארץ־ישראל: ביפו בשנות השישים והשבעים (בלתי־רצופות) ובשרונה בשנות השמונים (רצופות). בראשית המאה העשרים התחדשו תצפיות־האקלים ביפו על־ידי הקרן הג'נ'ל וכן תצפיות־הגשמים בשרונה על־ידי החברה הגרמנית לחקירת ארץ־ישראל. בשנת 1897 נוסדה במקוה־ישראל התחנה המטאורולוגית הראשונה של היהודים בארץ־ישראל. במשך עשרות שנים נמדדו אלמנטים אקלימיים שונים ברחוב נחמני על־ידי ד"ר א. ברוך ז"ל (שייסד בשנת 1911 את הרשת היהודית הראשונה של תחנות־גשם בארץ־ישראל והתמיד במדידות הגשמים עד פטירתו בסוף 1950) ובצפון תל־אביב על־ידי מר ד. זכאי (הממשיך במלאכתו עד היום בשביל האוניברסיטה העברית בירושלים). כן פועלות תחנות מטאורולוגיות מלאות ב"חוף תל־אביב" (תחנת־הכוח ע"ש רידינג).

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

בנמל תל-אביב ובקריה (השירות המטאורולוגי) ומספר תחנות-גשם בכמה מקומות נוספים.

שפע זה של נתונים — שאין דומה לו באיזה מקום אחר שהוא במישור החוף — מאפשר לנו להכיר כהלכה את אקלימה של תל-אביב, שבסביבתה מרוכז כשליש מאוכלוסיית הארץ, ולדון בערכים מיוחדים שלו, שחושבו על-סמך אינפורמציה מפורטת, לפי השטח ולפי הזמן.

ה ט מ פ ר ט ו ר ה

אקלימה של תל-אביב, הסמוכה לחופו של הים בעל האופי הממוזג, הוא מאריטימי. אך יש הבדלים בין חלקיה השונים. אחת מאמות-המידה של הקונטיננטאליות היא התנודה היומית של הטמפרטורה, כלומר, ההפרש בין המכסימום והמינימום של היממה. תנודה זו גדלה בקצב מהיר במאות המטרים הראשונים משפת הים ולאחריהם היא גדלה באטיות. נדגים זאת על-ידי הנתונים של התחנה בנמל תל-אביב, הנמצאת ליד מיהים ממש, "חוף תל-אביב" (רידינג), המרוחקת מהם במידת-מה, והקריה, הרחוקה מהחוף במידה ניכרת.

ט ב ל ה א'

ממוצעים רבשנתיים של התנודה היומית המוצעת של הטמפרטורה (מ"צ)

ה ת ח נ ה	ינואר	אפריל	יולי	אוקטובר	שנה
נמל תל-אביב	8.2	7.8	5.9	7.6	7.2
חוף תל-אביב	9.4	9.8	8.6	10.9	9.6
הקריה	9.9	10.4	9.4	11.1	10.0

השפעתו המרכזת והממוזגת של הים התיכון באה על ביטויה גם בהחלשת הערכים הקיצוניים של הטמפרטורה. במשך 36 שנים (1923—1958) עלה המכסימום על 40 מ"צ רק ב-11 ימים, ואילו המינימום ירד למטה מ-0 מ"צ ב-3 ימים בלבד. המכסימום המוחלט לכל תקופות המדידה בתל-אביב רבתי—46.5 מ"צ — נרשם בגימנסיה הרצליה ביום 17 במאי 1916. הטמפרטורה בתל-אביב עלתה על 40 מ"צ כשפקדו אותה שרבים קשים באביב המאוחר או בסתיו. בעיצומו של הקיץ, היינו, בחדשי יולי-אוגוסט, אין שרבים ברצועת החוף. מקרה יוצא מכלל זה אירע ביום 27 באוגוסט 1881, שבו נרשמו בשרונה 41.1 מ"צ. המינימום המוחלט בתל-אביב, בשיעור של 1.9—מ"צ, נרשם בתחנת רידינג ב-7 בפברואר 1950. יום זה והיום שלפניו (1.5—מ"צ) הם הימים היחידים הידועים לנו, שבהם ירד שלג בתל-אביב, שהגיע עד שפת הים. גבהה של שכבת-השלג כאן היה כ-10 ס"מ.

ה ל ח ו ת ה י ח ס י ת

אין להסביר את "הרגשת הטמפרטורה" של האדם על-פי נתוני הטמפרטורה בלבד, אלא יש להביא גם בחשבון את זיקתו של גורם זה ללחות-האוויר ולמהירות הרוח.

”מבואות ים”

בצהרי-הקיץ שוות הטמפרטורות בתל-אביב ובירושלים, אך בתל-אביב רבה לחות-האוויר, והיא, בנוסף לחום, עושה את האקלים לקשה מנשוא, ואילו בירושלים הקיץ יבש יותר וקל יותר לשאת בחומו. הרגשת הנוחות, הבאה בעקבות התאדותה של הזיעה והתקררות הגוף, גדלה עם גרעון-הרוויה של האוויר. אמנם מבחינה זו קיימים הבדלים ניכרים בין חלקיה השונים של העיר, כפי שמשתקף הדבר בטבלה הבאה, המכילה נתונים ממוצעים של תנאי-החום הגרועים ביותר.

ט ב ל ה ב'

תמוצעים רבשנתיים של הטמפרטורה, הלחות היחסית ולחץ האדים באוגוסט, בשעה 14

התנה	הטמפרטורה (מ"צ)	הלחות היחסית	לחץ-הרוויה (מיליבאר)	לחץ-האדים (מ"ב)	התנה
	(E)	R %	E	e = E $\frac{R}{100}$	E - e
נמל תל-אביב	28.3	71	38.5	27.3	11.2
חוף תל-אביב	29.1	66	40.3	26.6	13.7
רחוב נחמני בתל-אביב	30.1	65	42.7	27.8	14.9
הקריה (תל-אביב)	30.4	60	43.4	26.0	17.4
ירושלים	28.8	44	39.6	17.4	22.2

במקרים קיצוניים בקיץ, כשבהרים שורר שרב בלתי-רגיל וברצועת-החוף מזג-האוויר הוא "הביל" (כלומר, חם ולח מהרגיל, בניגוד גמור ליובש שבפנים הארץ), עשויה הלחות היחסית בנמל תל-אביב לעלות על 90% והטמפרטורה עשויה להגיע ל-30° מ"צ. במקרים אלה מצומצמת היא מדי פעולתו של מנגנון קירור הגוף על-ידי התאדות-הזיעה ועל-ידי הפסדי-חום אחרים (קרינה, הולכה וקונוקציה). איון-החום מופר, והטמפרטורה הקבועה של הגוף עשויה לעלות עד כדי מכת-חום. ערכים נמוכים של לחות יחסית בתל-אביב — 15%—25% על-יד שפת הים, 5%—15% בפנים העיר — צפויים בעונות אחרות, בין שהם משולבים בטמפרטורות גבוהות בימי-שרב באביב ובסתיו, ובין בטמפרטורות נמוכות בימי-חורף בהירים. לאנשים רגישים ליובש-האוויר אין הבדל בכך.

הגשים

התמוצע השנתי של עצמת-הגשם היומית, המתקבל על-ידי חילוק כמות-הגשם השנתית במספר השנתי של ימי-הגשם, הוא מסדר גודל של 10 מ"מ ליממה בתל-אביב. אולם ממוצע זה אינו יציג: הכמויות היומיות הקטנות ביותר הן השכיחות ביותר ולא אלה שמסביב לממוצע האריתמטי! ברחוב נחמני הגיע מספר הימים, שבהם ירדו כמויות-גשם בין 0.1 ל-0.9 מ"מ, ל-23%, בממוצע, מכלל ימי הגשם (מ"מ > 0.1). עם גידול הכמות היומית פוחתת שכיחותה בקצב מהיר, וכשהיא מגיעה לערכה הממוצע היא נדירה יחסית. בתחנה הנ"ל הגיע מספר הימים, שבהם ירדו 10 מ"מ גשמים או

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

יותר ל-28% בלבד מכלל ימיהגשם. התפלגות השכיחות של כמויות-הגשם היומיות (X) ברחוב נחמני (בתקופה של 25 שנים), כיסוד לאנליזה סטטיסטית, מתוארת על-ידי הפונקציה $f(X) = 1870 \cdot 1,05^{-X} \cdot X^{-0,73}$, העשויה לשמש לצרכי תכנון, חקלאי והנדסי, שכן באמצעותה אפשר לקבוע את מספר הימים, שבהם יורדת כמות-הגשם בין גבולות מסוימים, או מתחת לגבול מסוים או מעל לגבול מסוים.

בשם "פרק-גשם" קוראים לימיהגשם רצופים. מתוך ניתוח הנתונים במדידות רצופות במשך 27 שנים בתחנה הנ"ל יש להסיק, שפרק-גשם בן יום אחד בלבד הוא השכיח ביותר, וכי מספר פרקיהגשם פוחת והולך ככל שגדל משכם. המשך הממוצע (השנתי) של פרקיהגשם בתל-אביב שווה ל-2.5 ימים, אך באמצע עונת-הגשמים ארוכים הם פרקיהגשם יותר מאשר בקצותיה. פרקיהגשם הארוך ביותר בתל-אביב נמשך 16 יום.

ט ב ל ה ג'

כמויות-הגשם המכטימליות בתל-אביב

התאריך	התחנה	כמות-הגשם (מ"מ)	פרק-הזמן
29.11.1954	הקריה	16.1	5 דקות
"	"	28.4	" 15
18.11.1945	רידינג (חוף תל-אביב)	45.1	" 30
"	" "	65.1	" 60
8.11.1955	עיריה (רח' שפינוזה)	87.2	1½ שעות
"	" "	106.3	" 2
6.11.1938	יפו	202.0	" 24
28—29.12.1954	מקווה-ישראל	287.1	2 יממות
5—9.11.1938	רחוב נחמני	411.7	" 5

ריכוזן של כמויות-הגשם עצומות בפרקיהגשם מסוימים הוא גורם ראשון במעלה לשטפונות העזים, הפוקדים לעתים את סביבת תל-אביב, בעיקר בנובמבר ובדצמבר. יממה, שבה יורדים למעלה מ-100 מ"מ, מצויה בתל-אביב אחת לארבע שנים, בממוצע, בעוד שבירושלים גדולה תקופת החזרה פי-שלושה; בנגב נדירה מאוד יממה כזאת; ובשקע הירדן לא נרשמה עד היום. ברם, שטפונות עשויים להתרחש גם בשעת ירידת-גשמים, שכמותם קטנה יותר אך משכם קצר. באמצעות רושם-הגשם האוטומאטי ניתן לחשב את משכי הגשמים ועצמותיהם בפרקיהגשם קצרים.

ה ר ו ח ת

רושם-ירוח אוטומאטי (אנמוגרף) בתחנת-רידינג נותן תמונה מדויקת של מחזוריות רוחות-הים והיבשה ביממת-קיץ במישור החוף. מן הראוי לציין, שביולי—אוגוסט,

למשל, מגיעה הרוח המערבית לשיאה בשעה 13.30 (18—20 ק”מ/שעה בממוצע) והיא מפיגה במידה מסוימת את החום הכרוך בלחות הגבוהה.

בחורף ובעונות-המעבר מצוי בתל-אביב משטר-רוחות, השורר באותו זמן בכל אזורי הארץ, והנקבע על-ידי מערכי הלהצים הברומטריים במזרח הים התיכון. לפי רושם-הרוח הנ”ל, מגיעה מהירות-הרוח לערכים של סערה (62 ק”מ/שעה או יותר במשך 10 דקות לפחות), הנושבת, כרגיל, מדרום-מערב עד מערב, ב־3.2 ימים, בממוצע, לשנה: 0.4 יום בדצמבר, 1.6 בינואר, 1.0 בפברואר, 0.2 במרס. אך ערכים רגועים גבוהים (“משבים עליונים”) הם קיצוניים יותר. ביום 24 בפברואר 1946 נרשמה בחוף תל-אביב מהירות-רוח מכסימלית בת 113 ק”מ/שעה ומשב עליון בן 141 ק”מ/שעה.

ה מ ו ש ב ה ש י ש י (י”ח בתשרי — 20.10.59)

המושב השישי נערך אף הוא באולם “אוהל-שם” בשעה 11 לפנה”צ ונפתח ע”י הו”ר, האב רוברט נורת, בהרצאתו של פרופ’ נ. אביגד על הכתובות מבית הקברות היהודי ביפו בתקופת התלמוד.

בתחילת שנות השבעים של המאה שעברה נתגלה בשכונת אבו-יכביר שביפו בית-קברות יהודי עתיק עם מספר רב של מערות-קברים חצובות בסלע. בקברים אלה נמצאו 67 לוחות-שיש קטנים, שעליהם נחרטו כתובות, רובן ביוונית ומיעוטן בעברית ובארמית. החוקר הצרפתי הנודע קלירמון-גאנו הקר ופרסם רבות מכתובות אלו לפני שהועברו לבתי-נכות שונים בעולם.

למצבות אלו, המיוחסות לתקופה הרומית-ביזנטית, נודעת חשיבות מרובה להקו תולדות יפו היהודית בימי התלמוד. הכתובות קצרות הן, ובדרך כלל אין בהן אלא ציון העובדה, שפלוגי בן אלמוני נקבר בקבר זה, אך לעתים נרשם בהן גם משלוה ידם ומעמדם של הנפטרים וכן מקום-מוצאם. פרטים אלה מפיצים אור על הרכבם החברתי של יהודי יפו ועל קשריהם עם יהודי התפוצות. רשימת התארים והמקצועות מגלה תמונה מעניינת על עיסוקיהם של יהודי יפו. בעלי המצבות העבריות המועטות מוכתרים בתואר רבי, ונראה הדבר שרק תלמידי-הכמים עדיין נזקקו ללשון זו. לגבי שלושה נפטרים ציון, שעסקו במסחר: האחד היה מוכר בדים, השני — מוכר קנמון, ואילו השלישי — סוחר גרוטאות. מעמד העובדים מיוצג היטב: משפחת דייגים, פועל, אופה וכובס. אף הפקידות מיוצגת על-ידי שניים, שעסקו באדמיניסטרציה, ואחד מהם גאה על העובדה, שהוא נכדו של קצין בלגיון רומאי. — מתברר, שכמה מן האנשים, ששמותיהם נזכרים על המצבות, אינם ילידי יפו, אלא מוצאם מערים אחרות בארץ, למשל, לוד ושכם, בעוד שאחרים באו מקהילות שונות בתפוצות של ארצות הים התיכון, כגון: מצרים, קיריני, אסיה הקטנה והים האיגיא. בולטים בעיקר אנשי אלכסנדריה וקפדוקיה, אך לא נפקד מקומו גם של יהודי מבבל. כל אלה לא הובאו, כנראה, מחוץ לארץ לשם קבורה בארץ, אלא היו תושבי יפו, ובחלקם אף היו מאורגנים בקהילות נפרדות, לפי ארצות-מוצאם.

בַּחֲבֵרָה לַחֲקִירַת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל וְעֵתִיקוֹתֶיהָ

פרופ' מ. אבי־יונה הרצה על פרסאוס ואנדרומדה, אגדה יפואית.

אגדה זו מספרת על גורלה המר של אנדרומדה, בתו של קפאיוס מלך כוש וקסיופיאה (לפי נוסחאות אחרות: של יפו), שנקשרה לסלע על שפת הים, כטרף למפלצת ימית בשם קיטו. הגיבור פרסאוס, מבני ארגוס שביוון, הרג את המפלצת ונשא את הבתולה לאשה. אותה אגדה, הקשורה בארץ־ישראל — וביתר דיוק: בצוקי הסלעים שממול לחוף יפו — קודמת לתקופה ההלניסטית. ציורה על כלי־חרס מהמאה ה' לפסה"ג וכן דרמות של אבריפידס וסופוקלס מהמאה ה' מעידים על קדמותה ביוון. המיקום ביפו מפליא, והוא מעיד על קשרים בין התרבות המיקינית, שטירינס, בירתו של פרסאוס, היתה אחת ממרכזיה, לבין חופי ארץ־ישראל — קשרים, שנוצרו במסע "גויי הים", והפולשתים בכלל, לסביבות יפו. שם המפלצת קיטו (ביוונית) מזכיר את שמה של העשתורת האשקלונית דרקיסו, שאף היא היתה אלה ימית בעלת זנב של דג. אפשר יש קשר בין הופעת בתו של מלך כוש בחוף יפו לבין פלישות השושלת המצרית הכ"ה (הנובית) לארץ־ישראל בימי מלכי יהודה. — עצמות המפלצת הוצגו לראווה בפני תיירים בתקופה הרומאית. האגדה של פרסאוס ואנדרומדה זכתה להצלחה רבה באמנות. התיאורים העתיקים מבוססים על המחזה הדרמטי המוקדש לנושא זה, אך במרוצת־הזמן גוברת בתיאורים הנגימה הרומנטית. נימה זו הטביעה את חותמה גם על אמנות הרנסאנס, הברוק והרומנטיקה האירופית.

המרצה השלישי היה מר א. קינדלר על מטבעות יפו. בשנת 280, לערך, לפסה"ג, כשיפו היתה תחת שלטון התלמיים, הוטבעו בה המטבעות הראשונות. יפו שימשה כמטבעה ממלכתית בעיקר בתקופת תלמי הב' ותלמי הג', שבה הוטבעו מטבעות כמעט ברציפות במשך כעשרים שנה (261—241 לפסה"ג). בשנים אלו הוטבעו בה בעיקר מטבעות כסף (טטרדרכמות), אך גם מטבעות זהב וברונזה. יפו היתה אחת המטבעות התלמיות, שפעלו בארץ־ישראל ובפניקיה (עזה, פתוליאס (עכו), צור וצידון). בשנת 200 לפסה"ג הטביע תלמי הה' ביפו מטבע של כסף.

אף־על־פי שיפו היתה עיר חשובה חלה בה הפסקה בהטבעת מטבעות לתקופה של 430 שנה, לערך. הטביעה חודשה רק בימי מקרינוס (217—218 לספה"ג), והמטבעות הוטבעו בשם בנו דיאנומיניאנוס. עליהן מופיע מקדש עם שלוש דמויות. גם בימי אלגבל (218—222), שמשל אחריו, נמשכה פעילותה של מטבעת יפו ונוספו שני טיפוסים (מטבעות: א) אתיני עם קסדה, מגן וחנית; ו־ב) שור. בכך תמה הטביעה בתקופה הרומית, שנמשכה לכל היותר 5 שנים — פרקיזמן קצר ביותר לעומת פעילותן של מטבעות אחרות בארץ. על מטבעות אלו יש לעיר שם־שנה: "פלאוויה", המעיד על הזכויות, שהוענקו לעיר על־ידי אחד הקיסרים הפלאוויים במחציתה השנייה של המאה הראשונה לספה"ג. בספרות הגנומיסטית הקדומה נזכרים כמה טיפוסים נוספים של מטבעות יפו, שאף אחד מהם לא נשמר באספים הגדולים באירופה, שנבדקו על־ידי

המרצה, ואף לא באיזה אוסף שהוא בארץ־ישראל. יש אפוא מקום להטיל ספק בכך שקראו וראו אותם חוקרים קדומים.

במאה השתיים־עשרה — היינו, בתקופת הצלבנים — הוטבעה ביפו מטבע־כסף, קטנה, שבה אינו נזכר שם הטובע, והכתובת שלה היא: DENARIUS IOPPENSIS. אף בימיה הראשונים של התנועה הציונית בסוף המאה הקודמת הוטבעו ביפו מטבעות (משלושה ערכים: א) פיאסטר, ב) $\frac{1}{2}$ פיאסטר, ג) $\frac{1}{4}$ פיאסטר — לצרכי מקוה ישראל. הכתובות על מטבעות אלו הן: ALLIANCE ISRAELITE MIKWEH ISRAEL. מטבעות יפו הן נדירות מאוד. מסדרת מטבעות העיר בתקופה הרומית ידועים לנו טיפוסים מועטים בלבד, ומספרם הכולל של אכסמפלרי מטבעות אלו באספים בארץ־ישראל ובהוץ־לארץ אינו עולה על שלושים. נוסף על כך הן נשמרו, רובן ככולן, במצב גרוע, עובדה המקשה על חקירתן.

האחרון בשורת המרצים במושב זה היה מר ש. טולקובסקי על ראשי גידול ההדרים ביפו העתיקה.

מתוך עדותם של המדענים היווניים, שליוו את צבא אלכסנדר מוקדון במערכותיו במזרח, ברור לחלוטין, שהאתרוג לא היה ידוע בזמנם בארצות שממערב לפרס. לעומת זה מעידים המטבעות של שמעון החשמונאי, הנושאות עליהן את צורת האתרוג והלולב המאוגד, שבזמנו שימש האתרוג בטכסי חג הסוכות. מכאן יש להסיק, שגידול האתרוג הונהג בארץ־ישראל במאה השלישית לפני ספירת הנוצרים. ונשאלת השאלה: לאיזה פרי מכוון הכינוי “פרי עץ הדר” שבספר ויקרא? המרצה משער, שהדברים אמורים כאן באצטרובל, פרי הארז או האורן, שמילא בתקופת שלטון הסלבקים גם תפקיד חשוב בפולחן של דיוניסוס, וכי מסיבה זו החליף אותו שמעון באתרוג בטכסי חג־הסוכות.

כן חולק המרצה על הדעה המקובלת, שלפיה לא גדלו עצי לימון ותפוח־זהב באזור הים התיכון עד שהובאו על־ידי הערבים, סמוך לשנת 900 לספה״ג, לעירק מן החוף הדרום־מזרחי של חצי־האי ערב. מתוך הסתמכות על ציורי לימונים ותפוח־זהב בפסיפסים רומיים מן המאה הראשונה לספה״ג קובע הוא, שכבר בימים ההם גדלו פירות אלה באיטליה, ולא כל שכן בארץ־ישראל. לדבריו, יש סמוכין לכך גם בתלמוד.

המרצה סבור, שיפו, שגניה וכרמיה היו ידועים לתהילה מימי קדם, היתה המרכז החשוב ביותר לגידול ההדרים בארץ־ישראל וכי משם התפשט גידול זה לכל אזור ים התיכון, בעיקר בהשפעת הביקוש לאתרוגים מצד הקהילות היהודיות בארצות אלו.

בשעות אחר־הצהריים סיירו משתתפי הכינוס בחפירות יפו ובמוזיאון שעל ידן, בהדרכתו של ד״ר י. קפלן.

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

המושב השביעי ע"י היר"ר, פרופ. י. פראוור, באמפיתיאטרון של יפו. את

ברכת מינהל יפו הביא סגן ראש העיר מר י. שכטרמן. ראשון המרצים היה ד"ר א. מלמט על יפו וסביבותיה במכתבי אל-עמרנה ובתעודות מצריות.

יפו נזכרת לראשונה במחצית הראשונה של המאה החמש-עשרה לפסה"נ ברשימת ערי כנען, שנכבשו על-ידי תחותמס ג'. פרעה זה, אדריכלה של הקיסרות המצרית, השכיל לעמוד על חשיבותו הרבה של אזור החוף בדרום ארץ-ישראל מעזה עד יפו, כראש גשר לשלטון על כנען וסוריה וכבסיס אידיאלי למוסדות המינהל המצרי הקולוניאלי. על כיבושה של יפו בימי תחותמס נשתמר סיפור עממי. המתאר את כיבוש העיר על-ידי אחד ממפקדי פרעה, שהגניב לתוכה היילים הבויים במאתיים סלים, בדומה לטכסיס של עלי-בבא וארבעים השודדים. למרות סממניו הספרותיים אין מקור זה נטול גרעין היסטורי. כפי שיש להסיק — בין השאר — גם משמו של גיבור הסיפור, תחותי, שהיה מפקדה העליון של מצרים ושר המושבות שלה בימי תחותמס ג'. אי-הזכרתה של יפו ברשימות של ערי כנען, שנכנעו לפרעונים הבאים, מעיד על שלטון מצרי רצוף במקום זה. מאלף הוא העדרה בתיאור המפורט של מסעו של אמנחותפ ב', יורשו של תחותמס, לשרון. בקשר למסע זה יש עניין מיוחד בשני מכתבים שנתגלו בתענך, שנשלחו, לדעת המרצה, לנסיך תענך על-ידי פרעה אמנחותפ בשעת מסעו בכנען. מהם מסתבר, שפרעה שהה בדרכו בעזה והתקדם צפונה לעבר מגידו.

דמותה של יפו, כעיר המינהל המצרי, משתקפת בבהירות במכתבי אל-עמרנה, המזכירים את בית המלך המצרי שביפו, את המחסנים המלכותיים ואת הפיקוח על "שער" העיר מטעם השלטונות המצריים. עצם העובדה, שבארכיון עשיר זה לא נתגלתה אף איגרת אחת מיפו, גם היא מרמזת על העדרם של מושלים מקומיים במקום, שהיו עשויים לבוא בקשרים עם הרשות במצרים. הידיעה האחרונה על יפו לפני התנחלותם של בני ישראל בארץ באה בפאפירוס אנסטאזי א', שהוא איגרת סאטירית מן המאה השלוש-עשרה לפסה"נ. המתארת את נופה ואת עריה של ארץ כנען, בהריפות מרובה מתוארת כאן יפו כעיר של שעשועים ושל קלקול-המידות, וזוהי וכמרכו של מלאכה וחרושת, במיוחד של התעשייה הצבאית, מזה.

המרצה השני היה ד"ר ח. תדמור על יפו וסביבותיה בתעודות אשוריות.

יפו וסביבותיה נזכרות בהרחבה באנאלים של סנחריב מלך אשור (זוהי הזכרתם הראשונה בתקופה האשורית), שבהם מסופר, שבמסעו לארץ-ישראל (בשנת 701 לפסה"נ) כבש את יפו, בני-ברק, בית-דגון ואזור. ערים אלו היו שייכות, לפי המקור הנ"ל, למלך אשקלון. תופעה תמוהה זו, שיפו וסביבתה היו שייכות לאשקלון הרחוקה

דווקא, ולא לאשדוד הסמוכה ליפו, מסתברת, לדעת המרצה, בכך, שהאשקלונים התנחלו, כנראה, באזור יפו בראשית ההתיישבות הפלשתית בכנען (ורמו לכך נמצא אולי במסורת רומית מאוחרת). בסיוע להנחה על ההתנחלות האשקלונית ביפו משמשת גם העובדה, שאשקלון, בדומה ליפו, היא נמל חיצוני, בהבדל מאשדוד ועזה, שהן נמלים פנימיים. המובלעת של יפו הוסיפה להתקיים כמובלעת אשקלונית בכל התקופה האשורית; ומסתבר, שאפילו סנהריב, שכבש את אזור יפו, לא ניתק אותו מאשקלון. וצעד זה הלם את קוֹה־המדיניות המיוחד של סנהריב לגבי פלשת, שהיה מכוון בעיקר לחיוקן של הערים הפלשתיות (ע”ה יהודה!), כדי שתשמשנה מעין חייץ טבעי ונויטראלי-למחצה בין אשור לבין מצרים.

המרצה השלישי במושב זה היה ד”ר ז. וילנאי על יפו באגדה העמיתית.

האגדה אומרת למצוא בשם יפו זכר ליפת, בנו של נח הצדיק, אשר ייסדה אחרי צאתו מהתיבה, בשוך המבול עלי אדמות. אגדה זו היתה רווחת בספרות של עולי-הרגל הנוצריים בימי הביניים. אגדה אחרת מספרת, שיפת הביא אל עירו את עצמותיו של אביו נח והטמינן באחד הסלעים, הנורעים אל מול נמלה של יפו הקדומה. רבותינו מספרים על דורות מפורסמים בתולדות האדם: דור ראשון היה דור אנוש, בו הופיעו אדם הראשון, בנו שם ונכדו אנוש; אחריו היה דור הפלגה, שבו בלל ה' את שפת כל הארץ והעמים נפלגו ביניהם לפי לשונותיהם. רבותינו מספרים: שתי פעמים עלה אוקינוס והציף את העולם: אחת — בדור אנוש, ואחת — בדור הפלגה. עד היכן עלה בראשונה, ועד היכן עלה בשנייה? בראשונה — עלה עד כיפי ברבריא (זהו המיצר הנקרא בימינו גיבראלטאר, בין יבשות אפריקה ואירופה), ובשנייה — עד עכו ועד יפו ושם עמד לעולם. רמו לעליית האוקינוס בשנייה מצאו בדברי איוב, המתאר את הים ואת חופיו: ”ואשים בריח ודלתים, ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישית גאון עליך”.

הכמי התלמוד דורשים ואומרים, כי המלה ”פה” הראשונה בדברי איוב רומזת לעיר עכו, והמלה ”פה” השנייה — לעיר יפו. שתיהן שוכנות בהוף הים הגדול. וכה דברי רבותינו: ”עד פה” — עד עכו תבוא ולא תוסיף; ו’פה’ — ביפו ישית בגאון גליך”.

ימה של יפו התפרסם גם במדרש העברי: ”ימה של יפו גנוז לצדיקים לעתיד לבוא. מנין אתה אומר? — שכל הספינות שאובדות בים הגדול, וצרורות של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה, שהים הגדול מקיאם לימה של יפו שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא”.

ה מו ש ב ה ש מ י נ י (י"ח בתשרי — 20.10.29)

המושב השמיני והאחרון התקיים אף הוא באמפיתיאטרון של יפו ונפתח ע"י פרופ' י. ידין, שישב ראש.

ראש הממשלה, מר ד. בן-גוריון, הופיע במושב זה, ולאחר דברי ברכה קצרים הרצה על קדמות העברים.

מר י. ברסלבבי הרצה על יפו, שער ירושלים. בתקופה הממלוכית נהרסו רובן של ערי-החוף של ארץ-ישראל, על נמליהן, על-ידי השולטנים, כדי להכשיל נסיונות לעריכת מסע-יצלב לכאן. ואולם למרות חורבנה וחורבן נמלה הוסיפה יפו לשמש מקום-מעגן לאניות של עולירגל במשך מאות שנים רצופות.

הספרות על עולירגל במאות הי"ד—הט"ו מעידה על תנועת עלייה של אלפי אנשים, שידעו להתגבר על סלטולי הדרך הרחוקה, ובעיקר על הרדיפות והעינויים מצד המוסלמים הקנאים, תושבי הארץ באותה תקופה. העלייה לרגל בפרק-הזמן הנדון הקיפה כמעט את כל ארצות אירופה. עם העולים נמנו דוכסים, רוזנים, כמרים, אזרחים עשירים, ולפעמים גם בעלי-מלאכה ונשים. תנועה זו היתה ודאי תוצאת ההתעוררות הדתית, בעקבות כשלונם של מסעיה-הצלב האחרונים במחצית הראשונה של המאה הי"ד. לעולירגל הובטח התואר "אביר הקבר הקדוש". הנסיעה עצמה, בתנאים קשים ביותר, נמשכה כחודש עד חודש וחצי. אך פרשת העינויים המרה ביותר התחילה בחוף יפו, כשהעולים היו אנוסים לעתים לשהות באנייה 14—16 יום לפני שהורשו לרדת אל החוף. גופותיהם של המתים באניות העוגנות הושלכו לים. רק עם הופעת באי-כוח השלטון הורדו העולים לחוף ונכלאו לכמה ימים במבנים מזהמים עד לסימום של המשא ומתן בעניין מס הלוויה לירושלים. לפי "חוקי עומר", שקוימו בימים ההם בכל תקפם, היו רשאים עולירגל לרכב על חמורים בלבד, והערבים, משכירי החמורים, היו מנצלים את העולים ומתעללים בהם בלי רחמים. — מפתחות הכנסיות הנוצריות בירושלים היו מופקדים בידי המושלים המוסלמים, והן היו נפתחות בפני עולירגל תמורת תשלום. טכס קבלת התואר "אביר הקבר הקדוש" היה נערך בלילות, כדי למנוע הפרעות מצד המוסלמים.

גדולה היתה הנהייה לארץ-הקדוש גם מצד יהודים, אך סכנת-המוות שהיתה צפויה ליהודים בדרכים עד חופי אירופה, סירוב עולירגל הנוצרים להסיעם באניותיהם, קשיי הפרנסה בארץ-ישראל ונטל המסים הכבד בירושלים, סיכלו נסיונות-עלייה רבים. — כבר במחציתה השנייה של המאה הי"ג, היינו, בתחילת התקופה הממלוכית, מוצאים אנו בירושלים יהודים מארצות אירופה, שהיו, כנראה, בחלקם מצאצאי שלוש מאות הרבנים מאנגליה, צרפת ואשכנז, שעלו בשנת 1211. יציאתם של יהודים רבים ממגנצה, וורמייזה, שפיאר, אופנהיים ועוד, כדי להלוות אל המהר"ם מרוטנברג,

שהתכונן לעלות לארץ־ישראל, מעידה — בין השאר — על שאיפה חזקה לעלות לארץ־הקודש. בשנות הארבעים של המאה הי”ד עלה מצרפת ר’ אשתורי הפרחי, חוקר הארץ הראשון בתולדות ישראל. בספרות השאלות והתשובות של ימי הביניים המאריך חרים יש ידיעות על יהודי אשכנז, שנדרו נדרים במאות הי”ד—הט”ז לעלות לארץ הקודש, אך כמה מהם נרתעו בפני הקשיים שבדבר וביקשו להתיר את נדרם. במאה הט”ו נגזרה הגזירה של הרפובליקה הוויציאנית, שלא להסיע יהודים מחופי איטליה לארץ־ישראל. היה זה עונש על גירוש הפרנציסקנים מקבר־דוד, לאחר שיהודי אשכנזי ביקש לקנות את הבניין מידי השולטן הממלוכי. ר’ יצחק צרפתי יצא בקול־קורא ליהודי אשכנז והצביע על דרך ביבשה לארץ־ישראל. גרץ שיער, שיהודי אשכנז נענו לקריאה ועלו בהמוניהם, אך אין הוכחה ודאית לכך. — במחציתה השנייה של התקופה מוצאים אנו בירושלים קהילה יהודית אשכנזית בעלת־משקל. בזכותה נתפשט כאן הדיבור העברי בין העדות השונות, כפי שמעידים על כך הנוסעים הנוצרים פון הרף ובריטנבך. ר’ עובדיה מברטנורא דרש בעברית בפני הקהל. מעניינות מאוד הן עדויות עולי־הרגל הנוצריים על העזרה הרבה, שקיבלו מיהודי אשכנז בירושלים. באיכותה של כנסיית הקבר הקדוש היה מחלק את העולים הנוצריים בבתי יהודים, שהיו דואגים למחסורם ומשמישים להם מורי־דרך בירושלים. — לאחר ביטול גזירת הרפובליקה הוויציאנית גברה העליה לארץ־ישראל. חלק מן העולים היה מגיע לארץ גם דרך חוף יפו.

אחרון המרצים בכינוס היה פרופ’ י. פראוור על הסניוריה יפו בתקופת הצלבנים.

יפו העתיקה ירדה מגדולתה בתקופת השלטון הערבי. בעקבות השינוי בדרכי המסחר של הים התיכון המזרחי. הדרכים העיקריות חצו את הארץ מן הצפון לדרום, באופן שיפו יכלה ליהנות רק מפירורי המסחר הגדול. עם הכיבוש הצלבני (1099) והפקעת הארץ מתחום ארצות האיסלאם שמסביב לה, נהפכו נמלי הארץ בכלל, וזה של יפו — בתקופה הקדומה — בפרט, לנקודת־המוצא היחידות של המדינה לעולם הרחב. קיום המדינה הצלבנית, שהיה מותנה בעלייה מתמדת של חיילים ומתיישבים מאירופה, ביבוא של סחורות ובאספקת נשק וסוסים, סייע להתפתחותה של יפו, שהיתה נמלם היחיד של הצלבנים בתקופת ההיאחזות במדינה. בתקופה מאוחרת יותר היתה יפו הנמל הקרוב ביותר לירושלים, כי היה קיים כביש בעל חשיבות אסטרטגית מרכזית: ירושלים — רמלה — יפו.

הפריחה הכלכלית הפתאומית של יפו הפכה אותה בשנים הראשונות לקיום המדינה למתחרה העיקרית של ירושלים. אוכלוסי ירושלים עזבו את הבירה, שהיתה חסרת בסיס כלכלי להתפתחותה, כדי להתיישב בעיר־החוף; והמדינה נזקקה לתחיקה מיוחדת בשטח הדיור והבעלות על הקניין לשם בלימת הירידה מירושלים. כן אנוס היה השלטון להושיט סיוע כלכלי לירושלים, כדי לקשור את האוכלוסים לבירתם. עליית אוכלוסייתה של יפו הפכה אותה למטרופולין ים־תיכונית, שנתרכזו בה תושבי

בהכרזה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

כל ארצות אירופה המערבית והדרומית. היסטוריונים של התקופה מבליטים את תהליך מיוזגם של יוצאי אירופה למיניהם למעין "אומה ארצישראלית" חדשה, מאור הדת בדתה ובלשונה, היא הלשון הצרפתית, שהייתה אמצעי-הביטוי התרבותי העיקרי של המדינה.

חשיבותה האסטרטגית של יפו וכן מצב הבטחון בדרום הביאו לחיזוקה של העיר על-ידי הקמת מבצר בה והקפתה בחומות, על-ידי ביצור הכבישים המוליכים ממנה לירושלים, ואף על-ידי יצירת חצי-קשת של ביצורים, שהגנה על יפו בפני הסכנה, שארבה לה מצד "רצועת אשקלון" המצרית במשך שני דורות לקיום המדינה. צרכים בטחוניים אלה, ובייחוד הדאגה לחייהם ולשלומם של העולים-לרגל והסוחרים בדרךם מיפו לירושלים, הם שהבשילו את רעיון "המסדרים הצבאיים", אחת היצירות המקוריות של הצלבנים ואחת מתרומותיהם לנוף האנושי והתרבותי של אירופה בימי הביניים. הליווי הצבאי מיפו לירושלים הוא שהפך את הארגון הפילאנטרופי של יוחנן הקדוש ל"מסדר ההוספיטלרים", ואילו מניעים דומים גרמו ליצירת "מסדר הטמפלרים", שנושקף להם עתיד מזהיר מחוץ לתחומי המדינה בתקופות מאוחרות יותר.

למרות נפילתה של יפו לידי המוסלמים באמצע המאה ה"ג נשתרשה בעיר זו מסורת של מעמד וכבוד, שנתקיימה כמה דורות. תואר "רוזן יפו" הועבר לאצילי בית ליו'ניאן בקפריסין, וממנו עבר לאחת המשפחות הפאטריציאליות העתיקות ביותר, בית קונטאריני, בוויניציה. משפחה זו, שהעמידה דוג'ים וקארדינאלים לריפובליקה הכבירה וסופרים ואמנים לאיטליה, שמרה על תואר זה במשך מאות בשנים. עוד ב"1784 נשבע צאצא בית קונטאריני שבועת אמונים לדוג'ה של ויניציה על "רוזנות יפו, אשקלון, רמלה, מגדל-צדק ויבנה". האישור האחרון לתואר ניתן ב"1819 על-ידי ההבסבורגים, שליטי ויניציה, לאחר נצחונם על נפוליאון. רק בין השנים 1870—1878, שבהן נעלמו חומות יפו וצאצאי בית ליו'ניאן, הוצא מן השימוש בקרב שושלת האצילים של בית קונטאריני התואר "רוזן יפו". האיש האחרון, שנשא תואר זה, השתתף בהגנת פריס בפני הפלישה הפרוסית.

דברי נעילה וסיכום נאמרו ע"י פרופ' י. י. דיין ופרופ' ב. מזר. מר י. אבירם נעל את הכינוס בדברי תודה וברכה לכל אלה שנתנו את ידם להצלחתו ובראש וראשונה לראש עיריית תל-אביב וסגנו ראש מינהל יפו, למר ח. אלפרין, מנהל מוזיאון הארץ, שהיה היוזם של המפעל וסייע בכל עת ובכל שעה לביצועו. לד"ר י. קפלן שסייע בכל יכלתו להצלחת הביקור ביפו ולכל יתר הגורמים שאילו באנו לפרט את שמותיהם—לא היינו מספיקים. יבואו כלם על הברכה!

למחרת, י"ט בתשרי ד' דחה"מ (21.10.59) נערכו מהשעה 6.30 בבוקר ועד הערב 4 סיורים מקבילים:

”מבואות ים”

סיור א' — לעבדת־שבטה, בהדרכתם של פרופ' מ. אבי־יונה, מר א. נגב, מר יהושע כהן ומר יוסי פלדמן. פרופ' מ. אבן־ארי הסביר למשתתפים את פרטי מחקריו על החקלאות העתיקה בנגב בזמן הסיור בעבדת.

סיור ב' — למגידו — בית־שעים — קרן הכרמל, בהדרכתו של פרופ' נ. אביגד. המשתתפים בסיור זה נכחו בטכס שנערך במגידו לרגל פתיחת המקום למבקרים.

סיור ג' — לרשפון (ארסוף) — קיסריה — עתלית וחפירות נחל אורן, בהדרכתו של פרופ' י. פראוור ורביסרן ב. ספיר.

סיור ד' — לתל־אביב וסביבתה, פתח־תקווה — מקורות הירקון בראש העין — מבצר אנטיפטרוס — מגדל־צדק — לוד — רמלה — אזור, בהדרכתם של פרופ' ד. עמירן ומר א. שחר. למשתתפים בסיור זה נערכה קבלת־פנים בבית ”יד לבנים” בפתח־תקווה.

בזמן הכינוס נערכה קבלת פנים למרצים ולפעילי החברה בביתו של ד"ר א. להמן, יו"ר סניף החברה בתל־אביב וכן ערך ראש עיריית תל־אביב מר ח. לבנון קבלת־פנים בבית ציוני אמריקה.